

FERRAN DE SAGARRA I DE SISCAR
SEMBLANÇA BIOGRÀFICA

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

FERRAN DE SAGARRA
I DE SISCAR

SEMBLANÇA BIOGRÀFICA

Conferència pronunciada davant el Ple per
EVA SERRA I PUIG
el dia 21 d'octubre de 2004

BARCELONA
2005

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Serra i Puig, Eva

Ferran de Sagarra i de Siscar, semblança biogràfica

A la coberta: Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica

ISBN 84-7283-817-X

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica II. Títol

1. Sagarra i de Siscar, Ferran de 2. Historiadors — Catalunya — Biografia

929Sagarra i de Siscar, Ferran de

© Eva Serra i Puig

© 2005, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: desembre de 2005

Tiratge: 200 exemplars

Text revisat lingüísticament per l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics de l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL

Carrer del Peu de la Creu, 5. 08001 Barcelona

Imprès a gama, s. l.

Carrer d'Àrístides Maillol, 9-11. 08028 Barcelona

ISBN: 84-7283-817-X

Dipòsit Legal: B. 51551-2005

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

La mort a l'exili i la semblança entre els coetanis

La mort de Ferran de Sagarra i de Siscar a Saint-Sulpice-la-Pointe, departament de Tarn, al Llenguadoc, el 30 de març de 1939, quasi dos mesos després de l'entrada de les tropes de Franco a Barcelona, va significar el silenci de la mort d'aquest historiador i reconegut sigil·lògraf, fins al punt que la mateixa *Gran enciclopèdia catalana* situa la seva mort a Barcelona. Estava exiliat a França des de l'octubre de 1936, quan la família Sagarra, amb els avatars de la revolució, sentint-se en una posició vulnerable, va optar per garantir la seva seguretat personal.¹

1. Josep Maria de Sagarra explica com l'agost de 1936 va destruir la documentació del se creter del seu pare: cartes de capellans, de canonges i d'algun bisbe, i un retrat del pretendent carlí amb el seu fill i un gos danès, dedicada al seu pare als voltants del 1882. «L'agost del 1936 —escriu— quan em trobava jo sol en el meu domicili i havien ja saquejat tots els pisos de la casa número 400 de la Diagonal, on vivia amb el meu pare, i només quedava el nostre per a saquejar, vaig procurar fer desaparèixer una gran quantitat de cartes i documents que en mans dels de les espingardes haurien produït conseqüències fatals [...]. Ara em sap greu haver-ho fet, perquè al cap d'una setmana va arribar el saqueig, i sense retrat de don Carles, i sense cartes de bisbes, canonges i capellans més modestos, també hauria anat a la Rabassada, si els que van venir a fer el saqueig a casa meva m'hi haguessin trobat desprevingut i badant». *Memòries*, I, Barcelona, Edicions 62 i «la Caixa», 1981, coll. «MOLC», 59, p. 161-162. La marxa de Josep Maria, i suposo que la del seu pare, cap a França l'octubre de 1936 a Josep Maria ESPINÀS, *Josep Maria de Sagarra*, Barcelona, Clarasó, 1962, coll. «Biografies Populars», 1, p. 25. Segons Albert Balcells i Enric Pujol en el ple de l'Institut del 19 d'abril de 1937 s'informà que Ferran de Sagarra havia obtingut un permís per a traslladar-se a l'estranger a completar estudis de sigil·lografia. Així es donava legalitat a l'exili d'una persona lleial a la Generalitat republicana (*Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, I (1907-1942), Barcelona, IEC, 2002, coll. «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», LVII, p. 305 i 311).

Sembla que el primer o un dels primers a recordar-lo ben aviat va ser Nicolau d'Olwer des de la *Revista de Catalunya* a l'exili.² També Soldevila en ple exili, el març de 1940, al cap d'un any de la mort de Sagarra, des de París, retia homenatge al desaparegut erudit.³

Encara més tard Lluís Nicolau d'Olwer havia de tornar-lo a recordar en el seu llibret *Caliu: Records de mestres i amics*, publicat a Mèxic el 1958 i, abans i després, també es possible trobar referències disperses sobre la seva persona i obra en els treballs de Jordi Rubió i Balaguer i en algun escrit de Josep Pla.

Però independentment d'aquestes semblances humanes més o menys breus o d'algunes referències erudites esparses sobre els seus treballs, la millor aproximació a la persona són les *Memòries* del seu fill Josep Maria de Sagarra, publicades per primera vegada el 1954 i, així mateix, des d'una perspectiva menys familiar, un text de Ferran Soldevila, també de 1954, però que no sembla haver tingut accés, encara, ni conèixer les *Memòries* del poeta i dramaturg. Aquest text de Soldevila és inèdit i es conserva mecanografiat a l'arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans.⁴

Ferran de Sagarra i de Siscar va néixer a Barcelona el 19 d'agost de 1853. És lògic, doncs, que els qui, els anys quaranta o cinquanta, encara joves, escriuen havent-lo conegut, el recordin ja vell. «A començaments de segle, vaig conèixer Ferran de Sagarra i de Siscar —escriu L. Nicolau d'Olwer el 1958—, “el senyor Sagarra”, que li dèiem, per respecte als anys que ens separaven».⁵ «El vaig conèixer a l'Arxiu de la Corona d'Aragó —escriu Soldevila el 1940— quan jo hi feia les meves primeres armes [...]. Ja era vell. Ja tenia els cabells ben blancs, i els duia, com els ha duts fins als darrers temps que el vaig veure, partits en una clenxa al costat. Emmarcaven una cara afable, de galtes una mica caigudes, de color vermellenc. Els ulls malalts exigien a temporades ulleres negres. Però a part d'aquesta xacra, la seva còrpora una mica corbada no en coneixia cap més. I la seva fortitud l'ha dut fins a ultrapassar de sis anys i mig la vuitantena».⁶

2. «Crònica», *Revista de Catalunya* (París), any XI, núm. 94, IV època, núm. 1 (desembre 1939), p. 88. No consta que la nota necrològica sigui de Nicolau d'Olwer, però es desprèn del que escriu Ferran SOLDEVILA a *Noms propis*, p. 116, en la semblança «L'historiador i erudit Ferran de Sagarra i de Siscar», *Catalunya* (Buenos Aires), núm. 117 (agost 1940), p. 20-21. El text ha estat reimprès a Ferran SOLDEVILA, *Noms propis*, Barcelona, Barcelonès d'Edicions, 1994, p. 115-121, edició a cura d'Enric Pujol.

3. *Catalunya* (Buenos Aires), núm. 117 (agost 1940), p. 20-21. Text reimprès a Ferran SOLDEVILA, *Noms propis*.

4. Ferran SOLDEVILA, «Ferran de Sagarra i de Siscar. Treball llegit en la sessió plenària de l'Institut del dia 12 de juny de 1954». És un escrit mecanografiat fet amb motiu del centenari del naixement de Ferran de Sagarra que forma part de l'*Anuari de l'IEC: 1955*, anuari no publicat.

5. L. NICOLAU D'OLWER, *Caliu: Records de mestres i amics*, Mèxic, Institut Català de Cultura, 1958, p. 145.

6. F. SOLDEVILA, *Noms propis*, p. 115. És més completa i literària la descripció que en fa Soldevila en el text de l'*Anuari* de l'IEC de 1955, on evoca «el vellet polític i bondados d'escassos ca-

La importància adquirida pel seu fill Josep Maria segurament explica la necessitat, com fa Pla, de parlar-ne tant indicant-ne la seva condició de «pare del poeta» com insistint d'esmentar-lo retòricament com a vell, el «vell senyor Sagarra de la xilografia», «l'historiador Ferran de Sagarra, el vell» o el «vell Ferran de Sagarra» va escrivint Pla en diverses ocasions.⁷ De fet, només Jordi Rubió i Balaguer ens ha fet arribar el seu record en termes d'home madur però jove. «Els qui fa deu o dotze anys —escrivia Rubió el 1919— anàvem els matins a treballar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, en vàiem sortir prop de les dues, amb una capsa sota el braç, un senyor alt i fornit amb el cabell grisenc, roja la cara, la mirada profunda i com concentrada darrera les ulleres d'or, el qual partia després de saludar calladament els investigadors que estaven a la sala de consulta».⁸ A la capsa, com diré després tot citant també Rubió, hi portava les empremtes de l'Arxiu Reial de Barcelona.

Els orígens familiars

Els orígens familiars de l'historiador són magníficament explicats pel fill Josep Maria de Sagarra.⁹ Els Sagarra procedien de la Segarra, independent-

---

bells d'argent, sempre curiosament pentinats, d'ulls mansuets darrera les ulleres d'or, a temporades darrera les ulleres fosques, de veu una mica cantant, una mica nasal, en registre més aviat agut, de vestit sempre fosc i de posat senzill; que, recalcant-se lleugerament en un bastó negre, veie aparèixer de tant en tant per l'Arxiu de la Corona d'Aragó», full 1.

7. Josep PLA, «Escrips empordanesos», *Obra completa*, 38, Barcelona, Destino, p. 110; «Tres biografies. Maragall, Pijoan, Pujols», *Obra completa*, 10, Barcelona, Destino, 1968, p. 226; «Francesc Cambó», *Obra completa*, 25, Barcelona, Destino, p. 16. «Darrers escrits. Palafrugell», *Obra completa*, 44, Barcelona, Destino, 1984, p. 16.

8. Jordi RUBÍO I BALAGUER, «Un llegat a l'Institut d'Estudis Catalans. El donatiu Sagarra a la Biblioteca de Catalunya», a *Sobre biblioteques i biblioteconomia: Obres de Rubió i Balaguer*, XII, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 126. L'article fou publicat a *D'Ací d'Allà*, any v, núm. 11 (novembre 1919), p. 1015-1018.

9. «A la memòria de Ferran de Sagarra i de Siscar de l'Espanjol i de Montoliu, en el centenari del seu naixement» diu la dedicatòria de les *Memòries* de Josep Maria de Sagarra, publicades com un homenatge personal al seu pare: «He cregut que el millor homenatge personal que jo podia oferir a la memòria del meu progenitor, per celebrar el seu centenari, era la publicació d'un volum d'un cert gruix, que tingués un caràcter històric. Perquè el meu pare fou l'enamorat més sincer i el servidor més fidel de la història». D'altra banda, Josep Maria de Sagarra reconeix que les investigacions del seu pare Ferran han estat decisives per a la reconstrucció de la seva realitat familiar: «[...] gràcies als treballs d'investigació de Ferran de Sagarra i de Siscar, tinc en el meu poder papers antics i constàncies exactes, per a reconstruir, si cal, la meua realitat familiar dins un temps històric que agafa quatre centúries. [...] m'ha semblat que l'homenatge que amb aquest llibre intento fer a la memòria del meu pare no serà complet si deixo d'aprofitar tots aquells elements que ell obtingué després de moltes hores de dura recerca i no els converteixo en una mena d'història familiar que vingui a ser com la introducció a les meves

ment de la incorrecció posterior del seu cognom. Del primer Sagarra d'aquella futura nissaga del qual es té constància històrica és d'un tal Climent Sagarra de la vila de Verdú documentat el 1524.¹⁰ Com fou habitual en la nostra història rural, el pagès limitat per «la moral del sègol, de l'ordi i de la civada» va tendir a ampliar terres i horitzons econòmics per la via matrimonial.¹¹ Dues pubilles de Valls van ser decisives en l'eixamplament del patrimoni, una Gassol al segle XVII i una Baldrich al segle XVIII. Els Sagarra esdevenen ciutadans honrats de Barcelona, «amb el dret a usar la partícula “de” davant del seu cognom» (1679) i s'estableixen a Valls (1692). La casa de Valls o altres finques com la granja de Doldellops, a començaments del segle XVIII van allotjar personalitats importants com Mitford Crowe, plenipotenciari de l'arxiduc Carles (1706), el duc de Noailles (1708) o el general Starhemberg (1708), que va acampar amb les seves tropes a la granja, situada entre Valls i Poblet. Tot plegat indica la declarada opció austriacista dels Sagarra de Verdú, verificada pel servei d'un avantpassat al regiment de Joan Nebot i també per la possessió per part de Ferran de Sagarra d'un retrat de Carles III d'Àustria, que encara el fill Josep Maria recorda haver vist primer a la sala principal de la casa de Valls i després a la casa barcelonina dels Sagarra al carrer de Mercaders. A la segona meitat del segle XVIII, ja són estudiants del col·legi jesuïta de nobles de Cordelles a Barcelona i de la universitat de Cervera per esdevenir advocats o canonges, fan les paus amb el règim borbònic i se'ls troba més o menys barrejats en la història eclesiàstica o artística catalana, llueixen humils títols nobiliaris però amb escut d'armes reial i tot d'ençà del privilegi heràldic de 1756 i vagaregen fent poesia o història¹² i anant i venint de Valls a Barcelona i de Barcelona a Valls fins a la definitiva domiciliació a Barcelona entorn de l'any 1772. Dues pubilles més, una Llinàs de Barcelona i una Espagnol de Lille, acaben de completar el patrimoni. Josep Maria de Sagarra fa repàs d'aquest gran patrimoni escampat entre Verdú, Valls, Constantí, Sarrià, Barcelona, Perpinyà i Lille i presenta la seva vella nissaga, d'on surten advocats, canonges, abadeses i regidors de Barcelona, lligats a les avellanes i l'oli de Valls i al vi de la granja de Doldellops. La crema de convents del 25 de juliol del 1835 explica el carlisme actiu de l'avi i el pare de Ferran de Sagarra i de Siscar i llur participació en la Primera Guerra Carlina. La crema del convent de Nostre Senyora del Carme, costat per costat de la casa dels Sagarra del carrer del Carme de Barcelona, els va convertir en testimonis directes, tot salvant de la crema fra-

---

memòries» i «com una contribució a la història del país». *Memòries*, Barcelona, Aedos, 1954, p. 12 i 15.

10. Josep Maria de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 19 i 20.

11. Rendes de Verdú ampliades i riquesa de la pubilla Gassol de Valls a SAGARRA, *Memòries*, I, p. 26.

12. SAGARRA, *Memòries*, I, p. 40.

res afectats, com expliquen unes memòries inèdites de Francesc de Sagarra, oncle-avi del nostre Ferran, i com escriu el canonge Barraquer, amic aquest del mateix Ferran, en *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX* (1906) i sobretot en *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX* (1915-1918). El mateix Ferran de Sagarra, sense esmentar velles històries familiars, segur que les tenia en el cap quan es lamenta dels episodis de destrucció del segle XIX en la seva *Sigillografia catalana*: «La destrucció dels arxius dels nostres grans monastirs i priorats que, com glorioses fites de nostra reconquesta, s'alsaven per tots els indrets de Catalunya; destrucció que esdevingué “en aquells dies terribles i quasi apocalíptics” (diu mol bé un erudit historiari),¹³ “en que el furor sectari, portat fins el paroxisme, enrunà joies arquitectòniques de gran preu de la nostra terra, aventà la cendra gloriosa dels nostres reis i destruï o espargí, d'ací enllà, centenars de manuscrits i llibres venerables que contenien molts tresors del pensament i de la ciència catalans”, fou també ben malestruga per als nostres estudis arqueològics en la especialitat a la qual ens hem consagrat! Quantes voltes ens ha vingut a la pensa, la idea de lo fruitós que'ns hauria sigut per aitals estudis, una investigació reposada, en aquells dipòsits immensos de documentació històrica, que contenien els arxius de Ripoll, Poblet, Sant Cugat del Vallès, Sant Pere de Roda, Santes Creus i tants i tants d'altres, que venien a ésser vertaderes deus inestroncables, per a la història de la nacionalitat catalana».¹⁴

Ferran de Sagarra i de Siscar per part de pare tenia, doncs, un passat de propietaris rurals més o menys ennoblits; ara bé, per part de mare, hi havia, segons les memòries del fill poeta, un «repicat llinatge». Un Siscar és citat en la crònica de Muntaner, un altre Siscar va ser bisbe de Lleida el segle XIII i l'avi matern de Ferran de Sagarra, Francesc de Siscar i Fernández Calderón de Rocabrúna i de Verthamon, fou un destacat aristòcrata català present a les Corts de Cadis i l'avia materna, Eulàlia de Montoliu i d'Erill, una significada representació de la noblesa «més rànica i més acreditada del país».¹⁵

No m'ha semblat sobrer fer un repàs esquemàtic de tots aquests precedents familiars, sobretot perquè, sortosament, se'n té constància,¹⁶ però tam-

13. Es tracta de Rubió i Lluch.

14. Ferran de SAGARRA i DE SISCAR, «Pròleg», a *Sigillografia catalana: Inventari, descripció i estudi dels segells de Catalunya*, I, Barcelona, Henrich i C^a, 1916, p. xx.

15. SAGARRA, *Memòries*, I, p. 104-105.

16. D'altra banda, Josep Maria de Sagarra indica el paper jugat pel seu pare en aquesta reconstrucció familiar: «En aquesta relació he pogut donar una idea conjunta dels Sagarra que han contribuït a la meua existència, gràcies a unes dades, molt escasses, però precises i autèntiques, que em deixà el meu pare, i gràcies també a les converses tingudes amb ell, i a l'ambient de la nostra casa del carrer de Mercaders, on es pot dir que ressonava la veu de deu generacions», *Memòries*, I, p. 132.

bé perquè ajuda a configurar el perfil humà i els fonaments mentals de Ferran de Sagarra i de Siscar. La nostra historiografia erudita, com bona part de l'europea, no ha estat bastida pas per professionals funcionaris, com l'actual, sinó en gran mesura per personalitats singulars que, amb moltes o poques amplituds, solien poder viure de renda. D'altra banda, la conservació, recòndita o no, de papers vells familiars podia estimular la curiositat d'algun plançó d'una nissaga rendista. Ara bé, sempre, la producció erudita també havia de ser fruit d'una autèntica vocació afegida sense escatimar-hi hores, com en el cas de Ferran. Pel que fa a Ferran de Sagarra, les circumstàncies familiars i geogràfiques expliquen bona part de la seva curiositat històrica i la seva polifacètica producció historiogràfica, des de l'interès per la Guerra dels Segadors i el carlisme fins a algun treball dedicat a l'esfera religiosa. «Jo he vist a casa meva —escrui el Sagarra poeta— el pergamí d'establiment de la finca [la Granja de Doldellops que el 1700 passà a enriquir el patrimoni dels Sagarra] a favor dels monjos [de Poblet] iniciat pel nom del comte Ramon Berenguer, en el qual es precisaven la delimitació i les parts de "La Granja". Era un document curiosíssim, que el meu pare conservava emmarcat i que en tornar jo de França, després de la nostra guerra, vaig cercar pertot arreu i no vaig poder trobar enlloc».¹⁷ La finca va pertànyer a la família durant dos-cents trenta anys i Ferran de Sagarra va vendre-la a l'arquitecte Cèsar Martinell.

Cal dir que, com ha passat sovint en les històries dels patrimonis agraris, a mitjan segle XIX el dels Sagarra va començar a trontollar. La participació activa en la Primera Guerra Carlina, la confiscació dels seus béns per l'estat isabelí, la mateixa guerra, els plets, les legítimes, els deutes i la incapacitat de modernitzar uns ingressos agraris rendistes ni en termes industrials ni en termes comercials o urbanístics van obligar els Sagarra a començar a vendre, iniciant-ho per les originàries de Verdú de què tant es dol Josep Maria: «era traïr la sagrada virtut de les primeres suades; era desposseir-se d'allò que concedia autèntica olor de blat al nom que duïen».¹⁸ Gràficament explica Josep Maria de Sagarra que, sobretot en temps de Benet i Ramon de Sagarra, avi i pare de Ferran, «les heretats sentiren el glaç de les implacables tisoires judicials».¹⁹ Amb la generació de Ferran, s'acabava, doncs, tal com explica, aquella «família catalana benestant, típicament vinculada a la terra, des de les darreres escopetades dels Àustries fins a l'explosió del romanticisme».²⁰ Vendes, embolics de plets i cobraments de censos redimits, encara formen part de la vida de Ferran de Sagarra i de Siscar.²¹

17. Josep M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 27.

18. SAGARRA, *Memòries*, I, p. 119.

19. SAGARRA, *Memòries*, I, p. 109.

20. SAGARRA, *Memòries*, I, p. 117.

21. Àngels Solà, investigadora dels arxius notariaus, té informació històrica patrimonial de la família Sagarra i la historiadora Montserrat Caminal ha comprovat la condició de membre de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre de Ferran de Sagarra i de Llinàs, avi del nostre Sagarra.

Els primers anys i la joventut

Ferran de Sagarra naixia a Barcelona el 17 d'agost de 1853, a la casa dels Sagarra del carrer de Mercaders. Féu els primers estudis en un pis barceloní situat a la placeta de Milans a càrrec del senyor Magí, un mestre que emprava la palmeta sobre els dits dels seus escolars, entre els quals també es trobaven els *señoritos López*, els fills del primer marquès de Comillas. Són els anys d'infància que el mateix Ferran de Sagarra recorda en el seu llibre sobre Sant Vicens de Sarrià, on la família anava a passar els estius a la casa-torre Palacios, comprada pels Sagarra entorn del 1772²² i malvenuda per Ramon de Sagarra per posar llunyania al tràgic record dels estralls fets pel còlera de 1865 sobre la família. A la mort de la seva mare, tot just complerts els trenta anys, i després de sobreviure al còlera de 1865, en el qual de la família de Ferran moriren una germana, dos germans i l'àvia Josepa de l'Espanjol, aquest, amb dotze anys, i el seu germà més petit Ramon foren enviats a estudiar al pensionat dels jesuïtes de Manresa, en el qual, malgrat dedicar-se a formar els nois de les famílies il·lustres i benestants, hi regia una gran austeritat i s'hi passava un fred sever i força gana. Amb tot, Ferran de Sagarra, segons conta el seu fill, era de bona pasta i va acceptar amb acontentament el «règim penitenciar» del pensionat jesuïta. Durant els anys manresans, Ramon de Sagarra pare es casava amb Ramona de Puig i de Cisternes, que va ser una dona manyaga amb els seus fillastres. Amb la revolució de setembre de 1868 i la subsegüent expulsió dels jesuïtes, Ferran de Sagarra amb ja quinze anys fets passava del pensionat manresà a l'Institut de Barcelona. «De les castes i severíssimes pedres del pensionat saltà a l'olla pura dels carrers»,²³ escriu Josep Maria.

Josep Maria de Sagarra explica que el seu pare, que ja tenia ànima i una gran vocació d'historiador, va començar aleshores a viure la nova situació política amb apassionament, tot retallant diaris i escrivint notes i comentaris en els seus quaderns sobre tot allò que esdevenia al país. La seducció que sentí envers el moviment renaixentista, i que el dugué a escriure alguns versos, no procedia de cap inducció familiar sinó de les circumstàncies ambientals i de les amistats fetes ja abans d'acabar el batxillerat. Endut per aquesta atracció, pel seu compte, arribà a conèixer i a tractar Francesc Pelai Briz, a qui Ferran comprà més d'un cop per dos rals alguns dels llibrets, propis o no propis, que el mestre en gai saber dels jocs florals de 1869 editava i venia des de casa seva.²⁴

22. Ferran SOLDEVILA, «Ferran de Sagarra...», full 2.

23. SAGARRA, *Memòries*, I, p. 123.

24. El mateix Ferran de Sagarra i de Siscar va escriure un text sobre els seus records de Briz i el seu despertar pels llibres i el catalanisme alhora: «Llibres i llibreters o la gènesi d'un catalanista (gènesi del meu catalanisme). Records de la infantesa». Són 32 quartilles manuscrites de mà de Ferran de Sagarra. El text acaba així: «Epíleg. Tu qui has llegit aquestes ratlles sigues indulgent amb qui les ha escrites i perdona-li el pecat d'haver parlat massa d'ell mateix. Al cap i a la

Durant els anys universitaris, essent condeixeble de Marcelino Menéndez Pelayo i Antoni Rubió i Lluch, va assistir en literatura a les classes de Manuel Milà i Fontanals. Tant Sagarra fill com Pla exposen l'anècdota de l'arengada com a punt d'un llibre del gran filòleg i escriptor, explicada per Ferran de Sagarra que visità més d'un cop Milà i Fontanals a l'entresol de la plaça de la Universitat, on vivia dins un gran desordre. En dret mercantil gaudí de les classes de Manuel Duran i Bas, amb qui després de ser-ne deixeble mantingué una bona amistat fins als darrers dies de don Manuel.

La mort del pare abans d'acabar els estudis va fer a Ferran hereu d'una herència castigada si bé encara considerable, però sense caràcter per a remuntarla. «A vint anys em posaren el jou», són les paraules que sempre li va sentir dir el seu fill Josep Maria. «El meu pare —escriu Josep Maria— als vint anys, i als quaranta i als seixanta i als vuitanta, nodrí unes aspiracions més de frare llec que de pare prior». «En aquells vint anys seus, transverberats de malenconia, el meu pare somnià la vida religiosa, el beatus ille i el transparent silenci d'un escriptori benedictí. És a dir, si no hagués comprés la responsabilitat de l'herència i de ser el cap d'una família i el representant d'un nom —coses que l'any 73 del segle passat [el segle XIX], i en aquest país, encara comptaven força—, no hauria tingut res d'estrany que el meu pare, en un moment d'inspiració, hagués entrat dins la Companyia de Jesús, i, un cop dins, el més probable és que no se n'hagués mogut».²⁵ L'admiració que tenia per la companyia la revela en la seva resposta al discurs de recepció a l'Acadèmia de Bones Lletres del pare Ignasi Casanovas S. I. des d'una visió ortodoxa i conservadora, «Institut benemèrit la Companyia de Jesús —escriu—, que com arbre formós i ple de vida, tant gran nombre de sants i de savis ha florit en les quatre centúries escasses que compta d'existència, arbre que'l torb de la impietat y de la heretgia no ha pogut abatre, ab tot y les batzegades satàniques que li ha infligit».²⁶

El 1875 Ferran de Sagarra es llicencià en dret si bé mai no va exercir com a advocat i el 25 de gener del 1878 es casava en el cambril de la Mercè de Barcelona amb Maria dels Dolors Filomena de Castellarnau,²⁷ descendent dels

---

fi, es tracta d'un infant de vuit anys i d'un jovenet de quinze que encara no feien el pes. En canvi, plau-me haver fet remarcar l'importància d'un home, en Francesc Pelai Briz, el qual tant i tant trevallà en pro de la cultura catalana; i la vàlua d'uns llibreters, els germans Llordachs de l'Anticuària, que salvaren d'una possible pèrdua bon aplec d'obres catalanes i llibres de tota mena, que sortosament avui es conserven amb tota cura en moltes biblioteques públiques i particulars». Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, lligall 39, plec 2.

25. SAGARRA, *Memòries*, I, p. 127.

26. I. CASANOVAS, [*Actualitat de Balmes*]. *Discursos llegits en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. [*Contestació de Ferran de Sagarra*], Barcelona, Atlas Geográfico, 1921, p. 50.

27. Era germana petita de Xaviere de Castellarnau, casada amb Ramon de Siscar i de Montoliu, oncle de Ferran. Maria dels Dolors Filomena de Castellarnau, muller de Ferran de Sagarra i de Siscar, va tenir catorze embarassos, però només van sobreviure sis fills d'aquell matrimoni, entre ells el nostre poeta i dramaturg. *Memòries*, I, p. 130, 162-163.

Castellarnau de la Bastida de Tost, bisbat d'Urgell, un vell llinatge cavalleresc pirinenc, documentat des del segle XI, que havia adquirit pes a remolc dels serveis fets als vescomtes de Castellbò comtes de Foix i amb fortuna econòmica derivada de les fargues d'Alins (vall Ferrera) i del carbó vegetal dels boscos d'Araós, de la mateixa vall, amb què les feien funcionar. A mitjan segle XVIII els Castellarnau havien anat a parar a Tarragona, on havien estat uns prohoms benestants i distingits, almenys fins a la Guerra del Francès. Si la família Sagarra era una història de pagesos més o menys ennoblits, l'enllaç de Ferran era l'entroncament amb una família, potser aleshores de patrimoni no massa galdós, però d'origen i història típicament feudals.

Propietari i erudit

La condició d'hereu del patrimoni familiar amb obligacions de casat i pare no el desviaren de l'austeritat de les seves tasques d'erudit i historiador i la casa del carrer de Mercaders va continuar guardant fantasmes familiars històrics, entre ells el retrat de Carles III, l'arxiduc, i engruixint la biblioteca²⁸ amb obres adquirides per Sagarra Baldrich i per Sagarra Llinàs, però també moltes de comprades per Sagarra Siscar tal vegada a la llibreria del senyor Puig i Alfonso de la Plaça Nova.²⁹ Josep Maria de Sagarra parla d'«uns catorze o quinze mil volums estibats fins al sostre altíssim, que per ser visitats requerien una escala llarga i sòlida com les que fan servir els operaris».³⁰ D'aquesta biblioteca, donada com a llegat a la Biblioteca de Catalunya, com s'explica més endavant, en parla Rubió i Balaguer, que posa en relleu com havia sentit explicar a Ferran de Sagarra que de jovenet s'havia subscrit al *Gay Saber* i al *Calendari Català* de F. P. Briz, les úniques revistes literàries que aleshores sortien en català.

Segons les dades donades pel mateix Ferran de Sagarra per al volum commemoratiu del vint-i-cinquè aniversari de la creació de l'IEC,³¹ el primer treball seu seria «Instituciones Catalanas. Régimen municipal de la villa de Canet del “Maresme”, siglos XVI-XVII», publicat a la revista *La Hormiga de Oro* el 1885.³²

28. Josep M. de Sagarra parla de la biblioteca de casa seva (*Memòries*, I, p. 258-259), il·luminada amb llum de gas malgrat la instal·lació parcial de l'electricitat a la casa (*Memòries*, I, p. 208).

29. SAGARRA, *Memòries*, I, p. 275.

30. SAGARRA, *Memòries*, I, p. 258.

31. *L'Institut d'Estudis Catalans: Els seus primers XXV anys*, Barcelona, Palau de la Generalitat, 1935, p. 299-300.

32. *La Hormiga de Oro*, II, 11 i 14 (1885), p. 167-171 i 212-214. Aquest títol no es correspon amb el que consta a *La Hormiga de Oro*, que és: «Apuntes sobre el régimen municipal de la villa de Canet de Mar (Cataluña) durante el siglo XVII». Segurament Sagarra va escriure de memòria el títol de l'article, sense consultar la revista. Sembla que a *La Hormiga de*

A remolc de la recerca de segells, identificava el règim municipal de Canet del Maresme als segles moderns i s'hi entusiasmava. «El desenvolvimiento de nuestro régimen municipal, desde la formación de las municipalidades por medio de las cartas-puebla, hasta la destrucción de nuestros fueros y franquicias por D. Felipe V, constituye una brillante página en la historia catalana». Veia en els jurats uns protectors «de los derechos de sus representados. Por este motivo conceptuamos interesantísimo el estudio de nuestras instituciones municipales», i, a través d'algunes actes municipals i alguna escriptura notarial, feia un repàs històric de l'actuació de la vila per a contrarestar problemes de caresties i d'allotjaments o en la defensa del país el 1641, quan Canet constituïa un censal per respondre a la crida de la Generalitat *pro defensione patriae nostrae*, com deïa l'escriptura del censal. Potser, tal com pensa Soldevila, degué haver publicat alguns altres treballs abans, relatiu a la sigilografia, que explicaria que el 1885 hagués estat nomenat membre de la Societat Arqueològica Tarraconense³³ i el 1888 membre corresponent de la Real Academia de la Historia de Madrid.³⁴ El 15 de juny de 1890 ingressava a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona amb el discurs de recepció: *La sigilografía, parte de la arqueología y auxiliar de la historia*.³⁵ Sagarra tenia trenta-set anys

---

Oro hi degué fer diverses col·laboracions; en tot cas també he localitzat una altra col·laboració del mateix any titulada «Sello de Don Ponce de Cabrera, conde de Urgel», *La Hormiga de Oro*, II, 3 (1885), p. 37-38.

33. El diploma, signat pel president, marquès de Vallgornera, i el secretari, Josep M. Gual, porta data del 23 de febrer de 1885. Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, caixa 4.

34. *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 14 (1889), p. 120. En tot cas, caldria fer prospeccions en revistes religioses, locals i excursionistes per a verificar si existiren articles anteriors als indicats de 1885. Segons l'expedient de Ferran de Sagarra de la Real Academia de la Historia, la proposta com a corresponent fou feta el 26 d'octubre de 1888 pels acadèmics Eduard Saavedra, Francisco Codera i Fidel Fita amb l'escrit següent: «Los que suscriben tienen la honra de proponer para académico correspondiente en Barcelona al señor D. Fernando de Sagarra y de Siscar, colector de sellos antiguos y autor de una sigilografía de Aragón próxima a publicarse». Era elegit el 16 de novembre. Sagarra acusava recepció d'acceptació el 15 de desembre i el 17 escrivia a D. Pedro de Madrazo, escriptor, crític d'art i arqueòleg, secretari de l'Acadèmia: «[...] esto me anima y estimula a trabajar y proseguir mis estudios de arqueología e investigación histórica especialmente en la sección de sfragística o sigilográfica a que me dedico». Dec aquesta informació a les gestions de M. Àngels Sanllehy prop del personal bibliotecari de l'Acadèmia i l'amable resposta de la seva bibliotecària Esther González-Ybarra.

35. *Discursos leídos ante la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Barcelona, Jaime Jepús y Roviralta, 1890. Discurs de resposta per Francesc de Bofarull. Segons l'expedient de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Ferran de Sagarra va ser proposat com a membre ordinari de número per Francesc de Bofarull i Celestí Barallat i el dictamen favorable va anar a càrrec de Joaquim Fontanals, Joan Baptista Orriols i Antoni Rubió i Lluch. Cayetano Vidal signava el 28 de gener de 1889 la llista de mèrits de Ferran de Sagarra, en la qual constava: llicenciat en dret civil i canònic; corresponent de la Real Academia de la Historia; corresponent de l'Arqueològica Tarraconense; membre de la Societat Artístico-Arqueològica de Barcelona;

i ja era respectat com a sigil·lògraf. Ell mateix reconeixia que la seva nominació com a membre de l'Acadèmia de Bones Lletres, on digué que entrava a aprendre, havia vingut determinada pels seus estudis sobre sigil·lografia. Aquest nomenament li va donar ocasió de parlar de l'objecte dels seus treballs i d'explicar les motivacions del seu entusiasme. Els havia emprès «con fe ardiente, por el entusiasmo que siento por cuanto pueda ilustrar la historia de mi patria. [...] un sentimiento de amor patrio ha coadyuvado a mi empresa. Generalmente —seguia dient— en las obras que sobre esta materia se han publicado en el extranjero, o no se hace mérito o se hace con desdén de nuestros sellos, siendo así que los tenemos muy notables y pocos son los de los monarcas de otras naciones que puedan, no ya aventajar, pero ni siquiera igualar en grandiosidad y belleza a los de nuestros condes-reyes de Aragón. Quise, por consiguiente, darlos a conocer comenzando mi tarea por los de Pedro IV, en cuya época aparecen en ellos, en todo su apogeo, los esplendores del gótico, y al hacerlo, no he querido limitarme a la descripción de los mismos, como suele acontecer con obras extranjeras, sino que he tratado de completar el trabajo con datos y noticias referentes a la clase de documentos en que debían colocarse, a las fórmulas de chancillería empleadas para hacer constar su presencia, a los grabadores que construyeron las matrices o moldes y finalmente con apéndice de documentos curiosos e interesantes». Aquestes paraules patriòtiques enceses són significatives en una persona que anava evolucionant gradualment cap al catalanisme. Bofarull i Sans, en la resposta al discurs de recepció, explica que Ferran de Sagarra feia vuit anys que havia començat els seus treballs d'investigació i d'aplec d'empremtes de segells i confirma que l'elecció de Ferran no tingué només present els precedents familiars en l'Acadèmia «sino que se fijó en la índole especial de sus trabajos, cuyos ensayos sobre sigilografía catalano-aragonesa han sido publicados en monografías, forma de escrito a propósito para esta clase de estudios». «La Academia tuvo también en cuenta al designarle los dispendios y sacrificios que había practicado para reunir la única colección sigilográfica que hoy existe, colección que, en otras manos, no hubiera llegado al número de ejemplares que hoy reúne, los que se deben no solo a su laboriosidad sino a las cualidades que dominan al socio electo». Ferran de Sagarra, explica Soldevila, en aquell 1890 ja tenia reunides les empremtes de mil segells medievals i uns deu mil segells timbrats de municipis i corporacions.³⁶ Els precedents familiars van contribuir segurament en la seva vocació historicoarqueològica. Ell no era el primer Sagarra de l'Acadèmia de Bones Lletres. Abans que ell ho havien estat el seu

---

membre de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques; conferències i publicació d'alguns treballs sobre sigil·lografia i una «abundantísima colección de sigilografía catalana, formada por el mismo».

36. Ferran SOLDEVILA, *Ferran de Sagarra...*, full 6.

rebesavi patern Josep de Sagarra i de Baldrich,³⁷ autor d'un *Compendio de la historia de la España transfretana* (1764) que, segons el Sagarra poeta, potser tenia «el mèrit de ser el primer tractat pretensions sobre la història del Marroc», i el seu oncle per part de mare Ramon de Siscar i de Montoliu, historiador, bibliòfil, numismata, llatínia, poeta i persona molt respectada per Ferran de Sagarra.³⁸ I ell, precisament, a la mort de Ramon de Siscar, va ocupar a l'Acadèmia de Bones Lletres el seu lloc vacant.³⁹

Durant anys res el va desviar de la seva vocació sigillogràfica. Jordi Rubió el recorda amb la seva capsa d'empremtes «fetes pacientment amb tècnica cada jorn depurada, per a emmotllar-les després a casa seva i servir de material d'il·lustració a la gran obra de sigillografia catalana que des de la juvenesa preparava» i ens parla de les seves aficions sigillogràfiques despertades en plena adolescència «com un refinament de les infantils colleccions de les marques de correu i conreades després en la documentació bigarrada de la delegació d'hisenda, fins a convertir més tard a qui les sentia, per un prodigi d'autodidacticisme tan freqüent a casa nostra, en la primera autoritat de la Península en una ciència per crear a casa nostra».⁴⁰

El mateix Soldevila observa que «es consagrà [a la sigillografia] gairebé exclusivament durant molts anys, malgrat que en les seves recerques havien de sortir-li per força al pas documents interessants relatius a altres temes».⁴¹ Ara bé, és evident que va utilitzar troballes documentals per a fer les breus biografies de les personalitats dels seus segells. Ferran Soldevila destaca, en aquest sentit, com la seva investigació sobre els segells pertanyents a personatges de l'època de Jaume I aplega abundants notes biogràfiques d'aquelles persones de gran utilitat.

Dins de l'Acadèmia de Bones Lletres va fer dos respostes interessants a discursos d'ingrés. El primer fou la resposta al discurs d'ingrés del jesuïta pare Ignasi Casanovas, *Actualitat de Balmes*,⁴² que Sagarra aprofita per a recordar les lectures balmesianes dels seus vint anys, quan se sentí feliç llegint *El protestantismo comparado con el catolicismo* o els *Escritos políticos* i per a evocar frases concretes de Balmes com «la vida de España está en las extremidades, el centro está exánime, flaco, frío, poco menos que muerto», que ser-

37. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 40-41. També ho explica Bofarull i Sans en la resposta al discurs de recepció a Ferran de Sagarra i la semblança manuscrita de Ferran Soldevila. Ramon de Siscar i de Montoliu també era membre corresponent de la Real Academia de la Historia de Madrid (*Boletín de la RAH*, 14, p. 119).

38. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 40 i 104.

39. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 159. Bofarull i Sans, discurs de resposta a Ferran de Sagarra.

40. J. RUBIÓ, «Un llegat...», p. 127-128.

41. Ferran SOLDEVILA, «Ferran de Sagarra...», full 8.

42. *Discursos llegits en la «Real Academia de Buenas Letras» de Barcelona en la solemne recepció pública del P. Ignasi Casanovas, S. I., el dia 22 de maig de 1921*, Barcelona, 1921.

via a Sagarra per a lamentar que «un poble com el nostre freturós de vida i expandiment» estigués «condemnat a perpètua tutela, com si fos un menor o un incapacitat»;⁴³ o per a recordar la seva assistència a les conferències filosòfico-religioses fetes pel pare Casanovas a la residència del carrer de Casp durant els anys 1906-1909 i publicades després; ho aprofita per a aportar dades històriques del segle XVII, en plena revolució catalana, sobre conductes favorables als catalans de jesuïtes com Guillem de Jossa i de Granollachs, confessor del comte de Santa Coloma, a qui va advertir del destí que li esperava si no rectificava la seva política, o com el pare Francisco Aguado, provincial de Toledo, contrari de la política d'ocupació de Catalunya, o com el pare portuguès Ignasi Mascarenhas, que considerava la victòria catalana de la batalla de Montjuïc com el resultat d'una causa justa. A part de demostrar amb aquestes referències que ja estava treballant en la Guerra dels Segadors, aquestes lloances a pares jesuïtes no hi són perquè sí, ja que el pare Casanovas havia plantejat el fet simptomàtic que l'Acadèmia mai no havia estat oberta als jesuïtes ni en els seus moments culturals més esplèndids. Sagarra no dubta a confirmar la tesi de Casanovas sobre l'esperit històric de les universitats catalanes contra el col·legi de Cordelles i la condició de l'Acadèmia dels Desconfiats primer i de Bones Lletres després de ser una continuadora d'aquell esperit universitari, tot lamentant la desaparició de Miret i Sans, que, admirat per Sagarra, aquest considera que hauria pogut confirmar i millorar la hipòtesi.

Pocs anys després Sagarra feia la resposta al discurs de recepció de Ramon d'Alòs-Moner sobre el *Bestiari de Catalunya*.⁴⁴ Novament la resposta de Sagarra és interessant, no sols perquè recorda la distància d'edat i el parentiu que l'uneix al nou acadèmic sinó també perquè ell així mateix pot enraonar sobre els bestiaris dels segells i especialment parla de les diverses mostres de representació del pelicà «símbol d'altruisme» —diu—, que al segle XIV troba entre segells de framenors i d'ordes mendicants però que també l'observa en el segell de Bernat Metge.⁴⁵ Tant en la resposta al pare Casanovas com en la de Ramon d'Alòs, Sagarra dóna la benvinguda a ambdós per la seva doble condició d'estudiosos i patriotes.

Els primers anys d'investigació

L'afició a l'arqueologia i a la investigació històrica portà Ferran de Sagarra a la sigillografia. En començar a posar-se a examinar pergamins en els ar-

43. Discurs de resposta de Ferran de Sagarra a CASANOVAS, p. 60.

44. *Discursos llegits en la «Real Academia de Buenas Letras» de Barcelona en la solemne recepció pública de D. Ramon d'Alòs-Moner y de Dou, el dia 1er de juny de 1924*, Barcelona, 1924.

45. Discurs de resposta de Ferran de Sagarra a Ramon d'Alòs-Moner i de Dou, p. 54-55.

xius, immediatament va adonar-se dels segells que hi penjaven i va remarcar-ne la seva importància per a les ciències històriques i arqueològiques. Tot seguit —explica— «concebirem el projecte d'empendre l'estudi dels pertanyents a Catalunya, estudi que hem practicat durant una llarga serie d'anys.» —diu en el pròleg del primer volum de *Sigillografia catalana*⁴⁶ (1916).

Mentre preparava la seva obra monumental sobre sigillografia, que havia de recollir un catàleg de quasi sis mil segells, Ferran de Sagarra, a través de diversos articles, comunicacions i monografies va anar informant la comunitat científica, molt sovint des de la revista de l'Acadèmia de Bones Lletres, de les seves recerques i troballes. El 1893 publicava la monografia sobre el segell de Sant Bernat Calvó, bisbe de Vic del segle XIII;⁴⁷ el 1898, l'estudi sobre els segells del rei Pere el Cerimoniós; el 1901 escrivia una nota erudita que corregia una notícia sigillogràfica publicada per un tal Armando Cotarelo⁴⁸ sobre un segell de la vila de Prades (*sigillo cereo pendenti de universitate ville Pratis*), atès que Cotarelo havia confós la institució municipal amb una mai existent universitat docent; el 1902 publicava un treball disciplinar sobre la importància de la sigillografia com a ciència auxiliar de la història; el 1908, l'estudi sobre els segells de Jaume I; el mateix 1908, el treball sobre la sigillografia dels comtes d'Urgell i el 1909, la nota erudita sobre el segell de la comtessa Aurembiaix. Aquest darrer treball permet observar les connexions internacionals de Sagarra. La notícia procedia d'August Coulon, arxiver dels arxius nacionals de París, que en localitzà la matriu de coure al Museu de la Société Eduenne d'Autún de la Borgonya quan feia recerques per a continuar l'inventari de Germain Demay. Sagarra atribueix la localització geogràfica a les relacions familiars entre Pere de Portugal, casat amb Aurembiaix, i el ducat de Borgonya.

També, en aquest espai de temps, entre la seva designació com a membre de l'Acadèmia de Bones Lletres (1890) i l'obtenció del premi Martorell (1912) per la seva magna obra *Sigillografia catalana*, en procés d'elaboració, escriu sobre altres matèries. Lògicament les hores d'arxiu i d'investigació documental sigillogràfica li permetien accedir a notícies d'una altra mena que sovint també apareixen en les publicacions de l'Acadèmia de Bones Lletres. És el cas de la presentació d'un inventari del castell de Sitges de 1606 (1903), localitzat a la catedral de Barcelona i fruit de l'actuació d'Antoni Oller, prevere, paborde i majordom de la Pia Almoïna, en plet constant contra la vila de Sitges, el

46. *Sigillografia catalana*, I, p. XIX.

47. Vegeu en la relació bibliogràfica de Sagarra, al final d'aquest escrit, els títols i referències exactes d'aquest treball i els següents.

48. El treball de Cotarelo s'havia publicat a la *Revista Española de Literatura, Historia y Arte de Madrid* (15 març 1901). El segell es trobava en el fons de l'Arxiu Poblet de l'Arxiu Històric Nacional de Madrid i des de 1889 era conegut per Sagarra, data en la qual el fons de Poblet es trobava interinament estatjat a l'edifici de l'Acadèmia de la Història.

qual, després d'obtenir una sentència favorable sobre la vila, feia fer l'inventari del castell, aquest ple de notícies d'indumentària i mobiliari. Però Sagarra també s'introdueix en estudis d'arqueologia. El 1906 publica un treball sobre descobriments arqueològics de Puig Castellar (1906), de Santa Coloma de Gramenet. Hom pot observar en aquest cas les connexions entre el propietari rural, el descobriment, l'erudit i la investigació arqueològica. Josep Maria de Sagarra parla d'aquestes excavacions arqueològiques dutes a terme pel seu pare. «Entre les muntanyes que formaven part de la nostra finca de Santa Coloma n'hi havia una, la més alta de totes, anomenada el Turó del Pollo».⁴⁹ Ferran de Sagarra explica que aquesta era la denominació popular de Puig Castellar. El cim, des d'on es veia tot el pla del Besòs, feia més de cinquanta anys que estava sense conrear i només era visitat per caçadors i bosquetaires. La introducció de Ferran a l'estudi permet observar com l'arqueologia a casa nostra a començaments del segle xx era un feu dels homes d'església. El primer en fer-hi observacions va ser mossèn Joan Pala, rector de Santa Coloma i més tard de Sant Pau d'Ordal, i els fragments recollits els va mostrar al canonge Collell. El mateix Ferran, en el cim del turó va observar unes grans pedres col·locades simètricament i encuriós hi feu anar un parell dels seus jornalers a descalçar-les. Es tractava de les muralles d'un vell poblat ibèric i, tal com explica Ferran, com que no tenia prou instruments erudits de reflexió, va emprendre la tasca —diu— de «fer parlar la terra»,⁵⁰ frase que manlleva d'un tractat francès sobre reconstitució dels vinyars per mitjà dels ceps americans i frase que, al seu torn, Josep Maria de Sagarra manlleva al seu pare en explicar l'episodi de les excavacions de Puig Castellar. Durant tres estius, amb un equip de jornalers i un capatàs, Ferran de Sagarra aconsegueix fer surar les muralles i una població preromana i obté una bona col·lecció de cranis, estris d'os i de pedra, moltes mostres de ceràmica i objectes de terrissa. Observa les similituds de la ceràmica de Puig Castellar amb la de l'excavació de Cabrera de Mataró feta per Joan Rubio de la Serna i identifica la fauna prehistòrica de la zona. Ferran de Sagarra es rodeja de textos històrics o científics per fer la classificació, l'inventari i la verificació de les fases prehistòriques i històriques de les troballes. Consulta Diodor Siculi o el *glossarium* de Du Cange, consulta prehistoriadors i arqueòlegs estrangers com Hübner, Cartailhac, Mortillet, els germans Siret, o té present historiadors i científics propis com Pella i Forgas, Rubio de la Serna i Vilanova i Piera. En llegir el treball en sessió acadèmica de l'Acadèmia de Bones Lletres, la recerca encara continuava. El fill Josep Maria explica la formació d'una mena de museu al carrer de Mercaders

49. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 315.

50. «Descobriments arqueològics de Puig-Castellar, terme de Santa Coloma de Gramenet», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, III (1905), p. 88-91, 160-165, 233-237.

amb totes aquelles troballes. No sembla que fossin els únics materials arqueològics de la casa, perquè el fill poeta ens explica que, entre els malendreços del pare, hi havia fragments de ceràmica romana de la finca de Valls i també tenia un calaix de monedes de coure amb les efígies dels emperadors.⁵¹ El museuet del carrer de Mercaders va ser visitat per mossèn Norbert Font i Sagué, pel pare Fidel Fita i Colomer i per l'inquiet Josep Pijoan.⁵²

La Sigillografia catalana

El 1916 part d'aquell llarg treball immens sobre segells històrics es convertia en el primer volum de la *Sigillografia catalana*.⁵³ Ferran dedica l'obra als seus pares: «A la bona memòria dels meus pares don Ramon Mª de Sagarra i de l'Espagnol i dona Maria Antònia de Siscar i de Montoliu». L'obra en curs d'elaboració havia optat i estat premiada en el concurs Martorell de 1912⁵⁴ i les 20.000 pessetes or del premi li van permetre fer un viatge a Itàlia.⁵⁵ Per acord de l'Ajuntament de Barcelona de 13 d'agost de 1914, Sagarra trobà el recurs financer a la publicació, recurs que va ser completat amb el me-

51. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 260.

52. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 315-317.

53. *Sigillografia catalana*, I, Barcelona, Estampa d'Henrich i C^a, 1916. A la Biblioteca de Catalunya, al Fons Ferran de Sagarra i de Siscar hi ha informació sobre les seves investigacions sigillogràfiques als lligalls 27 a 34 i 41 i a les caixes 3 i 4; les caixes 6, 7 i 17 contenen documents originals amb segells; el lligall 44 conté el manuscrit de *Sigillografia catalana*; els lligalls 36 i 40 contenen la correspondència sobre sigillografia, especialment dels anys 1908-1912.

54. Premi instituit pel naturalista i arqueòleg Francesc Martorell i Peña (Barcelona, 1822-1878), amb les col·leccions d'arqueologia i d'història del qual es fundà el Museu del Parc de la Ciutadella i la biblioteca auxiliar. Llegà la quantitat de 125.000 pessetes perquè amb els rèdits fos instituit un premi (Premi Martorell) que s'atorgués cada cinc anys a la millor obra original d'arqueologia i perquè s'augmentessin les col·leccions del museu (*Diccionari enciclopèdic de la llengua catalana*, III, Barcelona, Salvat, 1933, p. 311-312). Segons l'*Anuari* de l'IEC el jurat estigué format per: Emili Cartailhac, Pau Font de Rubinat, Ermengol Giner de los Rios, Guillem d'Osma i Joaquim Miret i Sans i fou adjudicat per meitat entre Ferran de Sagarra i Enric Aguilera, marquès de Cerralbo; aquest darrer presentà un treball arqueològic. L'*Anuari* fa una breu ressenya del contingut dels quinze volums manuscrits que presentà Sagarra (*Anuari IEC 1911-1912: Any IV*, 1913, p. 700). A la Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, caixa 4, hi ha retalls de diari amb notícies del premi Martorell concedit a Ferran de Sagarra i cartes i notes de felicitació rebudes per Sagarra i Siscar arran del premi.

55. Josep M. ESPINÀS, *Josep Maria de Sagarra...*, p. 16. Dades sobre aquest viatge a Itàlia es poden trobar a la Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, lligall 38: sembla que estigué a Florència, Venècia, Nàpols i Roma. Hi ha un *libretto* de *Raccolta di canzoncine a Maria Ssma di Montserrat in Napoli* (1911). Segons l'*Anuari IEC 1911-1912: Any IV*, p. 699, Ferran de Sagarra en aquell viatge participà en el X Congrés d'Història de l'Art, celebrat a Roma, amb la comunicació «L'art del grabat en la sigillografia catalana del segle XIV» i l'*Anuari* fa una breu ressenya de la comunicació.

cenatge de la Institució Patxot pel que fa al lligall o carpeta de làmines del volum tercer.

L'obra monumental de Douët d'Arcq,⁵⁶ que coneixia a fons, degué de ser-li decisiva en la seva fèrria voluntat de portar a terme el gran catàleg de sigillografia catalana. Ell mateix ens diu que per a la descripció dels segells catalans ha «adoptat el mètode de Douët d'Arcq, en la monumental obra d'inventari dels segells dels arxius nacionals de París, aplicant a Catalunya l'orde i classificació ideats per aquell erudit, arqueòleg i peritíssim sigil·lògraf».⁵⁷ Lamenta les pèrdues provocades per les revoltes populars del segle XIX, especialment greus sobre una matèria ja de per si tan vulnerable i fràgil. Amb tot, diu ell mateix, el material devia ser tan ingent que, per exemple, a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid (on es trobava bona part dels fons arxivístic de Poblet, i on se segueix trobant malgrat repúbliques i autonomies) havia pogut localitzar quasi completa la sèrie de segells que usaren els comtes d'Urgell. «Així, doncs, hem hagut d'aprofitar lo poc que'ns resta, i per espai de més de trenta anys hem anat fent investigacions, escorcollant arxius i acoblant materials per a bastir l'edifici que'ns proposavem». Va investigar els arxius més importants de Catalunya i dels altres regnes de la «confederació catalano-aragonesa»:⁵⁸ Aragó, Mallorca i València. També els de Castella i Navarra, els de la França relacionats amb la història catalana, els de Roma i Nàpols i vist i estudiat catàlegs i ressenyes dels de Sicília i Sardenya. Ell mateix va implicar-se en les tècniques de la reproducció mitjançant l'emmotllat. L'estudi de la sigillografia tenia un problema afegit. No era un mera documentació susceptible de ser reproduïda amb una senzilla operació de transcripció, calia tenir-los, amb tota fidelitat, a tota hora a la vista, per a poder-los estudiar i, si calia, confrontar-los amb altres o publicar-los gràficament, entre altres motius perquè poguessin ser útils per a estudis ulteriors. «Per atènyer això era precís —escriu—reproduir-los».⁵⁹ Ell mateix va haver d'espavilar-se a fer-ho. Va començar amb el mètode benedictí del segle XVII amb motlles fets d'argila fina i els positius de cera o sofre, però el mètode era complex i imperfecte. Seguí ben aviat el procediment que li fou indicat per Armand d'Herbomez, belga del cos d'arxiviers de França, amb motlles fets en paper d'estany, amb la mínima pressió d'un raspallet i els positius obtinguts amb guix d'alabastre aplicat sobre els motlles, que permetia còpies molt exactes, fos la matriu original o fossin els exemplars de cera o de plata amb relleus molt poc acusats o gastats. Encara emprà un tercer mètode, tot fent ús de la plastilina o cera d'emmotllar

56. *Collections de sceaux*, París, 1863-1868, 3 v., que formen part dels *Inventaires et documents des Archives nationales*.

57. *Sigillografia catalana*, I, p. XXII.

58. *Sigillografia catalana*, I, p. XX-XXI.

59. *Sigillografia catalana*, I, p. XXI.

de la casa Lefranc de París. Tot i així, ell mateix explica que la pràctica dels dos mètodes principals li havia suggerit diverses modificacions i havia arribat a obtenir les millors empremtes bàsiques necessàries per al seu treball.⁶⁰ Bofarull i Sans remarcava, en la resposta al discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Bones Lletres de Ferran de Sagarra, la qualitat del procés de reproducció de les empremtes per part del sigil·lògraf, en cera vermella els segells, en cera negra els ploms «y es tal el colorido de verdad de estas reproducciones que es preciso ser muy práctico para distinguir estos sellos de los originales. Así lo han reconocido distintos arqueólogos extranjeros y en particular el profesor de historia de la universidad de Berlín, dr. H. Breslau...».⁶¹

En l'obra hi treballà més de trenta anys, si tenim en compte que el primer volum publicat el 1916 havia estat precedit de diverses monografies sobre la qüestió, que el segon volum és publicat el 1922 i el tercer el 1932. Els dos darrers volums demostren la recerca feta en els arxius de Perpinyà; la de l'arxiu departamental comptà amb el suport de Marcel Robin, la de la biblioteca municipal amb l'ajuda de Pere Vidal i la de l'Arxiu de l'Hospital de Sant Joan amb la de mossèn Benoní Colomer. El volum de 1922 verifica l'ús del treball de De Fouchier, «Sphragistique roussillonnaise», publicat el 1862 al *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, que diu que li ha estat molt útil des de la perspectiva dels segells laics i també eclesiàstics pel que fa als segells dels bisbes d'Elna i indica que les recerques a Perpinyà continuen.⁶² No cal dir la importància que té verificar que Ferran de Sagarra —a diferència de la historiografia posterior a la nostra Guerra Civil— tenia clar el territori històric català més enllà de les quatre províncies.⁶³

Ferran de Sagarra defineix la sigil·lografia com la «descripció i estudi dels segells, especialment migevals» i considera la disciplina com «part importantíssima de l'arqueologia, ensems que és element de gran valua —escriu— per a la diplomàtica i l'art, en general». En el seu pròleg de la *Sigillografia*⁶⁴ demostra el coneixement que tenia del paper assignat a aquesta disciplina pels especialistes europeus internacionals: com l'historiador, arqueòleg, numismata i sigil·lògraf francès Gustave Schlumberger; l'erudit francès, paleògraf, historiador de la Normandia i sigil·lògraf Alphonse Chassant; l'arqueòleg, numismata i mineralogista francès Aubin-Louis Millin; el sigil·lògraf espanyol Escudero de la Peña; l'historiador, arxiver i sigil·lògraf francès ja citat

60. *Sigillografia catalana*, I, p. XXI-XXII.

61. Discurs de resposta de Bofarull i Sans al discurs de recepció de Ferran de Sagarra, p. 46.

62. *Sigillografia catalana*, II, p. XXXIV-XXXV.

63. «En el pròleg del primer volum manifestarem que a l'inventariar els segells de Catalunya hi incloïem el Rosselló i la Cerdanya francesa fins a les darreries del segle XVII, en que dissortadament, amb tot i ésser terra ben catalana, políticament foren separats de la nostra nació i agregats a la de França pel tractat dels Pirineus». *Sigillografia catalana*, vol. II, p. XXXIV.

64. *Sigillografia catalana*, I, «Pròleg», p. IX-XXV.

Louis Douët d'Arcq; l'arquitecte restaurador francès E. L. Gabriel Charvet; l'arxiver historiador francès Albert Lecoy de la Marche, i l'arqueòleg i sigil·lògraf també francès Germain Demay. Amb paraules de tots ells Ferran de Sagarra defensa amb passió la importància de la disciplina. Amb frase de Chasant assenyalava que «tot historiador que a l'examinar els documents oblida o menyspreua els segells, fa un treball incomplet», amb paraules de Chavret adverteix com els «segells són rics en noves de tota mena» o amb mots de Lecoy de la Marche indica no sols com a l'edat mitjana «aquests milers d'emblemes servien per a donar major autenticitat als documents públics i privats» sinó també com «el llenguatge figurat era aleshores més familiar al poble que l'idioma escrit» i d'aquí també la qualitat del «llenguatge de les imatges» en el gravat sobre metall i en el gravat sigillar d'aquella època. «L'estudi dels segells —acaba advertint Sagarra— no sols és interessant sota'l punt de vista artístic, sino que és, ensems, un poderós auxiliar de la història». «La importància de la sigil·lografia, com a ciència auxiliar de la història, la indica també Millin —segueix dient—, a l'afirmar que amb ella s'han resolt infinitat de punts dubtosos i fets que apareixien obscurs, particularment en les cronologies i genealogies. I tant és així, que moltes vegades, els noms autèntics, títols, atributs i dignitats de bon nombre de personatges han pogut comprovar-se i fins rectificar-se, mitjançant les llegendes o inscripcions sigillars». Sagarra indicava els deutes que la paleografia, l'epigrafia, l'heràldica, la numismàtica, l'hagiologia, la iconografia sagrada o la indumentària tenien envers la sigil·lografia. Això és així —deia— per la diversitat tipològica de lletres, sigles, nexes i abreviatures, amb diversitat de formes, que hom hi pot trobar; perquè fixa els autèntics escuts enfront de la vanitat i la fantasia dels inventats; perquè el dret de tenir segell va ser més general que el d'encunyar moneda i genera un camp molt ampli d'observació; perquè és una deu inestroncable de detalls i noves sobre sants patrons i titulars d'institucions eclesiàstiques o municipals, i perquè hom hi troba indicacions cronològiques i detalls d'indumentària i objectes i utensilis de tota mena, que fins i tot permeten estudis sobre costums institucionals o domèstics.⁶⁵

Ferran de Sagarra posava l'accent sobretot en el valor de veracitat i legitimitat que el segell adjuntava als documents, per la qual cosa afirma, tot seguint el juriconsult alemany del segle XVIII Joan Tèofil Heineccius, la frase axioma entre els diplomàtics *litterae non dicantur expeditae nisi sint plumbatae*.⁶⁶

Ferran de Sagarra, a més del seu valor com a ciència auxiliar, reconeix la sigil·lografia amb qualitats pròpies en tant que manifesta els progressos en la tècnica del gravat. «Així ho demostren —escriu— aquests magnífics segells, cisellats amb finor, dels comtes de Flandes i dels ducs de Borgonya, els d'al-

65. *Sigil·lografia catalana*, I, «Pròleg».

66. *Sigil·lografia catalana*, I, p. XIII.

guns reis i prínceps d'Anglaterra i d'Alemanya i, segons veurem, els dels comtes-reis del casal d'Aragó, particularment des de Pere III a Alfons IV, i finalment, els dels cardenals i altres dignataris de l'església, els dels senyors feudals i, en un mot, tants i tants preciosos exemplars dels segles XIV i XV, deguts a l'admirable cisell, i més ben dit, encara, al sentiment artístic, del qual ja n'hi haurien dotats aquells habilíssims gravadors de segells, entre els quals s'hi comptava un Benvenuto Cellini»⁶⁷ i no oblida tampoc les municipalitats amb segells que cisellen la seva representació com Arles o Pàdua.

La llista d'agraïments revela el seu periple arxivístic directe o indirecte per diverses ciutats i poblacions a part de Barcelona: Perpinyà, Foix, Montpeller, Marsella, Tolosa, Ciutat de Mallorca, València, Tortosa, Seu d'Urgell, Vic, Lleida, Girona, Tarragona, Jaca, Terol, Osca, Saragossa, Pamplona, Alcalá de Henares, París, Vaticà, Nàpols i Madrid. Hi sonen noms importants de col·laboració en la seva febre de recerca, com monsenyor Ugolini, del Vaticà, Lecoy de la Marche, de París, Mr. Brutails, de Perpinyà, Juan Menéndez Pidal i Antonio Paz, de Madrid, Antonio Ballesteros i Antonio de la Torre i del Cerro, de València, Jaume Collell i Josep Gudiol, de Vic. La tasca de l'obra va ser tan llarga que ha de fer successius agraiïments a tres directors de l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA), a Manuel i Francesc de Bofarull i a González Hurtebise.

En aquest important pròleg expressió de la condició de Sagarra d'especialista i introductor d'aquesta ciència a Catalunya, fa un repàs del naixement de la sigil·lografia a l'Europa del segle XVII de la mà dels benedictins, els primers no sols a demostrar un afany, tant interessat com erudit, d'aplegar documents històrics, sinó també de descriure els segells antics i de buscar el sistema per treure'n empremtes sense perjudicar-los. Ferran de Sagarra també esmenta els primers estudis de sigil·lografia sortits dels arxius des del segle XVII, com el de Wredius sobre els segells dels comtes de Flandes de 1639, i tots els treballs del XVIII imprescindibles per a la disciplina, com entre d'altres, els de Muratori, Mabillon, Vaissette o Lobineau, aquests dos darrers també benedictins. Ferran de Sagarra també destaca l'impuls donat a la sigil·lografia pels directors d'arxius i museus del segle XIX, amb la protecció i promoció de col·leccions de segells originals o reproduccions en guix i sofre, així com la ingent tasca de classificar, inventariar i descriure aquestes col·leccions. El nostre sigil·lograf coneixia a fons tota la tasca en aquest sentit no sols dels arxius de París sinó també d'altres col·leccions importants com la dels arxius generals de Brusselles, la dels arxius imperials de Viena, la del museu britànic de Londres o la del museu arqueològic de Florència. La possibilitat de reproduir els segells de la manera més perfecta possible era imprescindible per a l'avanç de la sigil·lografia. Per aquesta raó Sagarra destaca la importància jugada per la fotografia, el fotograt i la fototípia, que han permès l'aparició d'un seguit

67. *Sigil·lografia catalana*, I, p. XIV.

d'estudis amb bones làmines a França, Anglaterra, Alemanya i Itàlia. Tot i considerar endarrerida la investigació espanyola i catalana n'indica alguna feina feta. Així contrasta el plany de l'erudit francès Millin de 1811, per la poca importància que es donava a aquella disciplina, amb el fet que les actes de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona de 1804 parlessin del pagament de despeses per unes làmines que havien d'acompanyar un tractat de segells que Ferran de Sagarra pensa que podria ser el treball atribuït a Xavier de Garma i Duran, pel que sembla mai no localitzat, però esmentat per Torras Amat.

La *Sigillografia catalana* de Ferran de Sagarra comprèn la descripció dels segells que s'han usat a Catalunya des del segle XII fins a començaments del segle XIX, incloent-hi el Rosselló fins a les darreries del segle XVII, és a dir, mentre en formà part políticament. Pren com a punt de partida el segle XII perquè descarta els anells signatoris de la comtessa Ermessenda per ser pedres gravades o camafeus que pertanyen més a la glíptica antiga que no pas als segells medievals. En primer lloc introdueix l'obra amb una explicació especialitzada de tot el que fa referència als segells: matèria, forma, llegendes, matrius, gravadors, maneres d'aplicació al document, fórmules de cancelleria. Segueix l'estudi dels segells de la casa comtal de Barcelona, estudi que Ferran de Sagarra defineix com una «síntesi de les notícies històrico-arqueològiques que contenen dits segells»,⁶⁸ seguida d'un apèndix documental. El cos de l'obra és l'inventari dels segells amb una descripció total (anvers i revers) de tots ells, que es completa amb unes taules alfabètiques i les làmines finals de reproducció de cadascun d'ells. Presenta els segells catalans ordenats, com ho va fer Douët d'Arcq, en dues seccions: segells laics i segells eclesiàstics. Tal com explica ell, la primera està dedicada als segells laics i comprèn dues sèries. El primer volum de l'obra inclou la sèrie del comtat de Barcelona, on s'agrupen els segells dels comtes, dels comtes reis, de les comtesses reines i dels infants i prínceps del casal de Barcelona. El segon volum de l'obra, publicat ja he dit el 1922, amb un apèndix de làmines en carpeta o volum a part, aplega la sèrie dels segells dels comtats d'Empúries, Pallars, Rosselló, Cerdanya i Urgell. Tots ells reuneixen relativament escàs material, perquè la plenitud de la seva existència pertany sobretot als segles anteriors a la generalització de l'ús dels segells, que es divulguen en els segles XIII i XIV quan aquests comtats ja estaven units o s'anaven integrant al casal de Barcelona.⁶⁹ Aquest mateix segon volum aplega, també, un altre bloc important de segells laics organitzats temàticament, que inclou la procuració reial, el govern general de Catalunya i les procuracions feudals, els lloctinents i capitans generals del Principat i comtats de Rosselló i Cerdanya, el mestre racional i escrivans de ració, la batllia general i els batlles reials i feudals, el Consell Reial, les cùries reials i feu-

68. *Sigillografia catalana*, I, p. XXII.

69. *Sigillografia catalana*, II, p. V.

dals, la Cancelleria, la Reial Audiència, les vegueries, els corregiments i les prefectures dels anys de la Guerra del Francès, les Corts Generals, els parlaments i la Generalitat de Catalunya, les ciutats, viles i llocs, els estudis generals, les universitats, acadèmies i escoles, els gremis, el Consolat de Mar, els consolats catalans, els tribunals de comerç i seques, els segells de les corporacions jueves i les aljames de moros i finalment els segells particulars (de cavallers, jurisperits, notaris, artesans i segells femenins siguin de la noblesa o de la clerecia).

Els segells en mans de l'estudi de Ferran de Sagarra són una panoràmica molt precisa i plena de detalls valuosos de la vida institucional i civil de Catalunya. Tots ells revelen no sols l'existència i funcions del que ell anomena «importantíssims cossos representatius de la nació catalana»⁷⁰ sinó també la voluntat d'esperit civil i públic que animava les més diverses entitats i corporacions socials del país, com per exemple les confraries d'oficis, o la voluntat de sobirania de les juntes representatives constituïdes entre 1808-1814. Hom aprèn empíricament a situar el valor polític substancial de la simbologia dels senyals: des de les barres reials fins a la creu de Sant Jordi. Des dels colors de les lligadures fins a la pigmentació de la cera, res no és gratuït ni arbitrari. Hom pot copsar millor, aleshores, la necessitat de disposar de segell autoritzat, la gravetat del delictes de robatori o falsificació de segells, o la necessitat de destruir els segells usats pels personatges públics, després de la seva mort. El centenar de documents reproduïts com a apèndix del volum primer de la sigillografia conté exemples de persones rellevants i episodis prou eloqüents de la importància dels segells. El 1434 la reina Maria escriu a Alfons el Magnànim dolguda per un afer de segells: «senyor me desplaui molt que algú vos vulla dar a entendre que yo haja fets segells novells [...], que en la mia lochtinència no's devia segellar sinó ab los vostres segells». Tanmateix, explica que, aquests, estaven en mans d'altres responsables d'afers reials i a la reina li era menester tenir «segell prest ab que desempatxe» en «les ores cuytades e incogitades» que vivia.⁷¹ Aquest afer de segells podria ser, d'altra banda, una demostració de la desconfiança del Magnànim envers la seva muller, que podria potser posar més llum a l'estranya substitució com a lloctinent, de la reina Maria per Galceran de Requesens. Un altre episodi sigillogràfic, agafat al vol, pot ser el de 1361 en què Pere III ordena l'exili a l'Alguer de Joan Castiello: «aquex malestruch fadrí qui aytal furt ha comès en la nostre escrivania e del cofre dels nostres segells, meresquera pendre mort, e fora bon exemple. Empero esguardada la sua fadrinea plau-nos que no muyra, mas que sia exellat a tots temps a l'Alguer, e si tornava de ça que fos penjat e morís».⁷² Un episodi de destrucció de segells

70. *Sigillografia catalana*, II, p. xx, nota 2.

71. *Sigillografia catalana*, I, p. 197-198, doc. 99.

72. *Sigillografia catalana*, I, p. 166, doc. 47.

va tenir lloc el 1327: en les darreres voluntats de Jaume II aquest ordenava que a la seva mort fossin fracturats els seus segells i un document del mateix any en verifica la destrucció.⁷³ Ferran de Sagarra pel que fa a la destrucció imperativa de segells cita una cerimònia molt viva relativa als segells de Violant de Bar que va tenir lloc a Barcelona el 1431 davant de nobles i ciutadans: «ans que'l dit cors partís [...], e après, promeses algunes paraules molt pertinents e provocants a plors, [el camarlenc de la reina] trencà los dits segells, e aquells sclafà ab multiplicats colps de martell, los quals colps durants, foren aquí scampats grans crits, plors, lamentacions, e senglots per la nobla dona Alienor de Cervelló, e per los domèstichs, e servidors de la dita senyora reyna».⁷⁴

El volum tercer, també amb apèndix de làmines en carpeta o volum a part, publicat el 1932,⁷⁵ conté la secció dels segells eclesiàstics ordenats per bisbes (arquebisbes de Tarragona i bisbes de Barcelona, Elna, Girona, Lleida, Solsona, Tortosa, Urgell i Vic), seguits pels segells dels oficialats i cúries eclesiàstiques, dels oficials i vicaris generals, dels capítols de les seus, dels ardiaques, degans i altres dignitats capitulars i canonges, de les parròquies, rectors i comunitats de preveres, dels preveres, beneficiats, i capellans, dels seminaris i col·legis eclesiàstics, del tribunal de creuada i del de la Inquisició, de les abadies i priorats, dels convents i ordes monàstics, dels ordes religiosos militars (templers, Sant Joan de Jerusalem i Sant Sepulcre) i acaba amb els segells que pertanyen als hospitals i cases de beneficència.

Després de la publicació del tercer volum de la *Sigillografia*, Sagarra no deixà del tot la matèria, però sí la pressió imperativa d'acabar el seu magnífic catàleg. Aquesta magna obra de Ferran de Sagarra venia a ocupar un lloc entre les diverses grans obres coetànies significatives de la tasca de construcció cultural noucentista de casa nostra, al costat de l'*Arquitectura romànica*, de Puig i Cadafalch; dels *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, de Rubió i Lluch; de la *Historia del derecho de Cataluña*, de Guillem de Brocà; de l'*Itinerari de Jaume I*, de Miret i Sans; de la *Ciutat de Barcelona*, dins la *Geografia de Catalunya*, de Carreras Candi; del *Repertori de l'antiga literatura catalana*, de Massó i Torrents, o de les *Monedes catalanes*, de Botet i Sisó.

El català, llengua científica

Un altre aspecte que és interessant de seguir en Ferran de Sagarra i de Sis-car és la seva evolució en l'ús científic de la llengua. La família Sagarra pertanyia a un llinatge de pagesia ennoblida i en el cas concret de Ferran de Sa-

73. *Sigillografia catalana*, I, p. 93, 94, 153, doc. 21 i 22.

74. *Sigillografia catalana*, I, p. 94.

75. *Sigillografia catalana*, III, Barcelona, Institució Patxot, 1932.

garra, a més, casat amb un brot femení d'una noblesa de la terra mai no castellanitzada i que va mantenir sempre el català com a llengua familiar. Miquel Batllori ens recorda que el casalot pairal del carrer de Mercaders, destruït per la reforma barcelonina de la Via Laietana, tot i el seu caràcter d'illot flotant d'història i erudició, tenia el pont llevadís de la llengua que va permetre al fill poeta connectar amb la llengua popular. «Era la llengua viva en boca d'una mare de Tarragona, on la vella aristocràcia, com a Mallorca, restà sempre fidel al propi idioma; i un llenguatge noble en boca del seu pare, bon erudit i bon escriptor català».⁷⁶ Entre els avantpassats de Ferran de Sagarra, Josep de Sagarra i de Baldrich, tot i la seva producció erudita en castellà, també té correspondència en català (1750) i el seu nét Ferran de Sagarra i de Llinàs, al costat de faules i poesia en castellà, també escriu en català poesia humorística a la manera del rector de Vallfogona i algun conte moral.⁷⁷ Tampoc el català escrit no havia, doncs, quedat bandejat del llinatge Sagarra. Ara bé, la producció de Ferran de Sagarra i de Siscar és encara fonamentalment en castellà entre 1890 i 1912. El repàs de la seva producció permet observar com a primer treball científic escrit en català el de 1893 sobre el segell de Bernat Calvó, bisbe de Vic del segle XIII. Però sembla ocasional, perquè les seves col·laboracions a l'Acadèmia de Bones Lletres no començaran a ser en català fins al 1902. Després sempre ho farà en català, amb l'excepció de l'article de 1918 sobre l'infant Alfons, primogènit de Jaume I i d'Elionor de Castella, tal vegada per les connexions erudites que comportà aquest article.⁷⁸ Ja s'ha vist que el rondrejant entre poetes i llibreters de la Renaixença havia marcat la consciència cultural de Ferran de Sagarra i l'havia situat en la via del catalanisme.⁷⁹

Ferran de Sagarra no formava part de cap burgesia de la llana i del cotó però ell formà part materialment i intel·lectualment «d'aquella burgesia que —en paraules de Batllori—, en aquelles tongades, s'havia subscrit a la Bíblia de Montserrat, a la Fundació Bernat Metge i a Els Nostres Clàssics i feia obres de mecenatge a favor d'una cultura que ella havia consolidat el decenni 1914-1923».⁸⁰ El mateix Josep Maria explica: «El meu pare va augmentar considerablement la biblioteca en obres d'història de les seves especialitats arqueològiques; i encara va adquirir el més notable que es publicà en la nostra llengua des del moment del gaiter del Llobregat fins que va tenir humor de comprar llibres».⁸¹

76. Miquel BATLLORI, «Pròleg», a J. M. de SAGARRA, *Memòries*, Barcelona, Aedos, 1964, p. 5.

77. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 38-39 i 71.

78. Els títols i referències concretes d'aquests treballs són a la relació bibliogràfica de Ferran de Sagarra al final d'aquest text. Correspondència entorn de l'article sobre don Alfons, primogènit de Jaume I, a la Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, caixa 4.

79. Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, lligall 39, plec 2: *Llibres i llibreters...*

80. Miquel BATLLORI, «Pròleg», a J. M. de SAGARRA, *Memòries*, p. 1-2.

81. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 259.

Hom pot observar, doncs, que aquells fenòmens fàcilment visibles en l'àmbit polític, com la creació de la Lliga Regionalista, la formació de Solidaritat Catalana i els anys de Prat de la Riba, van ser simultanis a un procés d'autoidentificació política i de construcció cultural que es traduïa en canvis en la llengua científica dels intel·lectuals i erudits catalans. Sagarra no fou l'únic en aquesta evolució i la Mancomunitat va ser decisiva per a desacomplexar els intel·lectuals i professionals en l'ús científic de la llengua en obres de qualitat internacional i elaborades amb la col·laboració d'autoritats d'alt nivell europeu.

Així la seva investigació sigillogràfica començada en castellà esdevenia una obra catalana. Hom pot constatar que en algunes ocasions les mateixes paraules que havien servit per a determinats articles en castellà de l'Acadèmia de Bones Lletres acaben sent paraules en català a la *Sigillografia catalana*. La *Sigillografia catalana*, doncs, esdevenia una magna obra en català, sense deixar de ser l'obra més important en sigillografia de la Península amb reconeixement internacional.⁸²

És, sens dubte, la importància de la *Sigillografia catalana*, un cop aparegut el primer tom, el que explica que l'IEC, el 22 de gener del 1920, decidís fer-lo membre de la Secció Històrico-Arqueològica.⁸³ D'ençà del primer *Anuari* de l'IEC de 1907 ja s'hi troben notícies de Ferran de Sagarra en les cròniques de les seccions d'arqueologia o d'història de l'Institut, sigui a propòsit de les seves excavacions de puig Castellar, sigui a propòsit de les seves investigacions sigillogràfiques llegides o publicades per l'Acadèmia de Bones Lletres⁸⁴ i el 1925

82. L'abril de 1935 Ferran de Sagarra rebia la concessió del premi Duseigneur de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres de París per la seva obra *Sigillografia catalana*. La notícia es troba en retalls de diari de *L'Instant* (20 abril 1935) i *La Veu de Catalunya* (25 abril 1935) conservats a la Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, lligall 39, plec 10. També, A. BALCELLS i E. PUJOL, *Història...*, 1, p. 263.

83. Fou nomenat numerari al mateix temps que Ramon d'Alós i de Dou, que ja n'era adjunt, i van ocupar les vacants de Joaquim Miret i Sans, en Sagarra, i de Miquel dels Sants Oliver, en Ramon d'Alós. *Anuari IEC 1915-1920: Vol. VI*, 1923, p. xxxii. Vegeu també BALCELLS-PUJOL, *Història...*, 1, p. 263.

84. *Anuari IEC 1907: Any I*, 1907, p. 471-473: es fa ressò de les seves excavacions de puig Castellar. *Anuari IEC 1908: Any II*, 1908, p. 580-581: la Secció Històrico-Arqueològica acusa recepció del treball de Ferran de Sagarra «Sigillografia catalano-aragonesa en la XIII^a centúria» i es fa ressò del treball de Sagarra sobre sigillografia dels comtes d'Urgell publicat pel *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*. *Anuari IEC 1909-1910: Any III*, 1911, p. 698: la Secció Històrico-Arqueològica dona notícia dels treballs llegits per Ferran de Sagarra a l'ABLB següents: «Notícia dels gravadors de matrius de segells dels reis d'Aragó», «Descripció d'alguns segells catalans aplegats a Madrid», «Llibre de la batllia reyal de Vilamajor y Cardedeu del segle XIV» i la participació de Sagarra en la sessió extraordinària de l'Acadèmia dedicada al rei Martí l'Humà i així també el seu treball «Notes referents als segells del rey Martí», pertanyent a la seva col·laboració sobre l'aniversari de Martí l'Humà al Centre Excursionista de Catalunya. *Anuari IEC 1911-1912: Any IV*, 1913, p. 661, 699 i 700: es fa ressò de la lectura a l'ABLB de l'estudi de Ferran de Sagarra sobre els «Orígens de l'Orde del Sant Sepulcre a Catalunya» i també del pre-

juntament amb Francesc Martorell redacta un informe per a «la publicació d'un 'Recull de Textos per a servir d'estudi del Dret Català Antic'» encaminat a facilitar als estudiosos els textos dispersos de dret català més fonamentals.⁸⁵

Cal dir que Ferran de Sagarra va intentar inicialment que la seva *Sigillografia catalana* fos publicada per l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Sagarra havia adreçat una carta a l'IEC (18 de gener de 1910) proposant-los l'edició de la seva obra. L'Institut va acceptar de bon grat l'oferiment i va començar a fer els treballs preliminars per a la seva edició tot tenint present la necessitat que hi hauria d'intercalar les reproduccions que acompanyarien el text documental.⁸⁶ No fou possible. Tot fa pensar en problemes de pressupost, que poc després el premi Martorell i l'Ajuntament de Barcelona van solucionar. Precisament, amb relació al pressupost de l'IEC, és curiós retenir una nota manuscrita de Josep Pijoan de l'1 de desembre de 1908 en la tarja d'invitació a Ferran de Sagarra per a assistir a la presentació del primer volum de *Documents per la història de la cultura catalana mig-eval* de Rubió i Lluch: «Estimat sr Sagarra —escriu— ja deu saber que en el projecte de pressupost es rebaixa a la mitad la subvenció al Institut. Posis d'acord ab els senyors Duran y Rogent per fer-hi una esmena, per favor! Així es mata aquesta corporació nostra tot just nascuda y que ab tant bona voluntat ve treballant. Vosté al ajuntament té de ser defensor natural d'aquestes coses. De vosté principalment ens refiem. Perdoni l'expansió. El seu affm. Josep Pijoan».⁸⁷

La monografia de Sant Vicens de Sarrià

La liquidació de la casa del carrer de Mercaders per les obres de la Via Laietana, entre altres circumstàncies, van obligar Ferran de Sagarra a canviar de domicili diverses vegades en els darrers anys de la seva vida. Vidu ja des

---

mi Martorell i de la participació de Ferran de Sagarra al X Congrés d'Història de l'Art celebrat a Roma. *Anuari IEC 1913-1914: Any V*, 1915, p. 772: es fa ressò del treball sobre l'oració catalana del segle XIV. *Anuari IEC 1915-1920: Vol. VI*, 1923, p. 871 i 875: hi consta la publicació per Sagarra del treball sobre l'infant Alfons, primogènit de Jaume I, i la ressenya del primer volum de la *Sigillografia catalana* feta per Ferran Valls i Taberner. Cal dir que l'activitat acadèmica de Ferran de Sagarra a l'ABLB també queda reflectida en la crònica d'activitats del seu *Boletín*.

85. *Anuari IEC 1921-1926: Vol. VII*, Barcelona, Palau de la Generalitat, 1931, p. xxxiv-xxxv. La *Catalunya carolíngia* (1926-1952) de Ramon d'Abadal formava part d'aquest ambiciós projecte no assolit. D'altra banda, Ferran de Sagarra estava compromès en l'elaboració d'un diccionari de geografia històrica que no es realitzà (Balcells-Pujol, *Història...*, I, p. 134 i 224).

86. *Anuari IEC 1909-1910: Any III*, 1911, p. 14. En el Ple del 18 de gener de 1909 l'obra de Sagarra rep el títol de *Els segells catalans*. Encara que l'obra de Sagarra no fou publicada per l'IEC aquest la tingué en dipòsit (A. BALCELLS i E. PUJOL, *Història...*, I, p. 53 i 134).

87. Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, caixa 4. A la llarga, l'IEC segurament va poder sobreviure gràcies a la Fundació Patxot.

del 1908,⁸⁸ una bona part dels anys següents⁸⁹ els visqué a Sarrià. Era un dels llocs de la seva infància, que havia estat abandonat per posar distància als horrors familiars del còlera del 1865, com el mateix Ferran de Sagarra explica:

«Era el mes de setembre de 1865; el meu pare (a. C. s.) quan tot just feia un any que havia quedat vidu amb set fills, tots infants encara (puig jo era el major i sols tenia dotze anys), va sofrir un greu flagell, en aquella torre⁹⁰ on, rodejat dels seus fills, havia anat a passar l'estiu com cada any i a cercar repòs i consol per a la llur dissort, vient-hi morir quasi sobtadament, en menys de quaranta vuit hores, víctimes d'un còlera fulminant, la seva mare i tres fills, i en els dos dies següents altres individus dels masovers i del servei de la casa.⁹¹ Així d'una manera tan tràgica, ensems que terrible, varen finir les nostres estades anyals en aquesta població; el pare aclaparat, horroritzat ja mai més volgué tornar-hi, i al cap de poc temps es va despendre d'aquella torre».⁹²

Un cop en el bressol de la seva infantesa una altra vegada es deixà endur per la seva afició a la recerca històrica i sobretot va investigar l'arxiu parroquial, però també consultà el municipal, l'abadia de Pedralbes i el convent de caputxins, per fer una monografia de la població. Es tracta d'una monografia modèlica que, com és freqüent en les monografies del segle XIX i bona part del XX, abans que prosperessin els criteris d'especialització, té un ampli abast cronològic des de les primeres notícies del segle X fins a 1921. Fa la història de la parròquia, amb la relació de rectors i vicaris, estudia les relacions entre la vila i el llinatge dels Sarrià, sense oblidar les similituds i les diferències entre els segells del llinatge i els de la vila, segells que reproduceix, analitza les relacions senyoriales del monestir de Pedralbes amb la vila tot indicant la condició d'ho-

88. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 331.

89. *Sant Vicens de Sarrià: Dades i clarícies referents a la història d'aquesta vila i parròquia*, Barcelona, Impr. de Francesc X. Altés i Alabart, 1921. Ferran de Sagarra explica que havien passat seixanta anys des que havien abandonat els estius infantils de Sarrià i sabem que la causa fou els horrors familiars viscuts allà deguts al còlera de 1865 (*Sant Vicens de Sarrià...*, p. 5).

90. Era la torre coneguda per Torre de Palacios o Can Palacios, que Josep de Sagarra i de Baldrich va adquirir a mitjan segle XVIII a Manuel Gil de Palacios. Després de despendre-se'n els Sagarra, va esdevenir monestir de religioses de Santa Isabel, anomenat Convent de les Elisabets (*Sant Vicens de Sarrià...*, p. 5).

91. Ferran de Sagarra afegeix en nota, com si estigués escrivint un dietari de pagès o un llibre d'òbits parroquial: «Vuit foren les defuncions ocorregudes en dita torre en els dies 19, 20, 21 i 22 de setembre. El 19 moriren en Lluís de Sagarra i de Siscar, d'edat de 7 anys, i na Concepció de Sagarra i de Siscar, de 9 anys. El 20 dona Josepa de l'Espanjol i de Sentmenat, vda. de Sagarra, de 64 anys, en Josep Mª de Sagarra i de Siscar de 5 anys, i na Teresa Gravet i Sanfeliu, de edat de 62 anys, serventa. El 21, na Francisca Saurina i Frau, de 27 anys i el 22, na Maria Bosch i Xiró, de 45 anys, muller d'en Manuel Melich, masovera de la torre, i na Rosa Capella i Paloma, de 38 anys, cambrera» (*Sant Vicens de Sarrià...*, p. 7, nota 1). També Josep Maria de Sagarra en parla en les seves *Memòries*, quasi copiant les paraules de la monografia del seu pare.

92. *Sant Vicens de Sarrià...*, p. 7.

mes propis, solius i afocats de l'abadessa de diversos sarrianencs i l'existència de remences. També s'hi estudia el govern municipal de la vila, amb la nòmina de batlles i alcaldes, l'actuació dels sacramentals i els sometents i l'existència de mestres de minyons de la vila. Clou la monografia un apèndix documental de 77 documents.

Ferran de Sagarra, historiador de la Guerra dels Segadors

L'infatigable Ferran aprofitava totes les avinenteses per a escorcollar arxius. Els seus estiueigs a Sant Esteve de Palautordera van ser la causa dels inicis almenys des del 1921 de la seva dedicació a la Guerra dels Segadors.⁹³ En el llibre d'òbits de l'arxiu parroquial de Sant Esteve de Palautordera va trobar-hi consignades les morts, a mans dels «soldats del rey de Espanya», de don Antoni de Fluvià, de Pere Monteis brasser, de Josep Samon fadrí, de Quirze mosso de don Antoni i «una minyona de edat de dos anys, que la travesà una pilota per lo cervell, en braços de sa mare»; la documentació local parlava a més d'una sèrie de ferits.⁹⁴ La troballa el portà a l'elaboració d'una monografia sobre els excessos i greuges dels soldats a Vilamajor, Cardedeu, la Roca, la Garriga i Sant Pere de Gavà i en aquest marc feia el repàs de tot el que havia estat escrit sobre els fets de Palautordera, verificava les inexactituds, contextualitzava els fets i restituïa l'episodi a la seva pelada i crua veritat. La monografia és d'una gran qualitat. No sols confronta el que la historiografia havia dit sobre aquells fets fins aleshores, sinó que també verifica la narració dels coetanis: Manuel de Melo, Luca Assarino, Josep Sarroca, Josep Font, l'arxiu municipal de Barcelona, el Dietari de la Generalitat i també els doctors Josep Massó i Gaspar Riera, assessors de la lloctinència. D'altra banda, ell és dels primers a indicar històricament com procedia la gent per a protegir els seus immobles de la soldadesca. «Era molt general, aleshores, el costum que tenien els veïns (sobretot en llocs o termes de cases esbarriades, com el de Palautordera) de salvar tot el bo i millor dels seus albergs, dipositant-ho principalment en les esglésies, per temor dels saqueigs i robatoris dels soldats»,⁹⁵ i finalment explica els imperatius religiosos en cas de profanació, que consistien a treure el

93. Ferran de Sagarra, en la seva resposta al discurs d'accés a l'Acadèmia de Bones Lletres del jesuïta pare Ignasi Casanovas de 1921, fa un repàs sobre el paper diligent fet per alguns jesuïtes al segle XVII en defensa de Catalunya davant l'ofensiva del comte duc d'Olivares i Felip IV i revela que està treballant sobre el període. A la Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, la caixa 12 conté informació de 1640 sobre el pare Francisco Aguado, provincial de Toledo de la Companyia de Jesús.

94. «Assassinat de Don Antoni de Fluvià i de Torrelles, i homicidis, robatoris i saqueig del castell i terme de Palautordera. (Episodi de l'any 1640)», *Miscel·lània Prat de la Riba*, I, 1923, p. 322.

95. «Assassinat...», p. 320.

Santíssim Sagrament de «l'iglésia poluta».⁹⁶ La monografia inclou un apèndix de sis documents, quatre de l'Arxiu Reial de Barcelona - ACA, un de l'Arxiu Departamental de Perpinyà i un darrer de l'Arxiu de Protocols d'Arenys de Mar. Es tracta, doncs, d'un treball molt sòlid.

«Però, el que per aquest motiu podia no haver estat sinó un incident en la seva producció —escriu Soldevila referint-se a aquella troballa d'estiu— donà a Ferran de Sagarra una direcció per als seus estudis històrics. A l'ACA orientà les seves recerques cap a l'estudi de la revolució del 1640. La seva finalitat era de fer reviure aquell període i, mentre arribava l'hora de publicar una obra que el comprengué tot, començà a donar-ne algunes primícies en forma d'articles i conferències».⁹⁷

Cal advertir que, en plena crisi de la dictadura i ascens del catalanisme republicà, a Catalunya els estudis sobre el segle XVII català van començar a ocupar un espai no sols científic sinó també polític. Un repàs de la premsa i les revistes de Catalunya dels anys vint i trenta del segle XX ens faria veure el tomb historiogràfic d'una Catalunya cada vegada més interessada en la Guerra dels Segadors i els seus preliminars. El Fons Sagarra ofereix dades disperses prou interessants en aquest sentit: *La Publicidad* de 20 de març de 1920, edició de la nit, publicava l'article «La Tomba d'en Claris» de Rovira i Virgili, que es feia ressò de l'acord pres per l'Ajuntament de Barcelona perquè «es procedeixi a la determinació del lloc on Pau Claris rebé sepultura, en el solar que ocupava, a la Riera de Sant Joan, l'antiga església de Sant Joan de Jerusalem», acord pres per petició de Rovira recollida pels regidors d'Olwer, Rogent, Companys, Giralt, Jover i Gambús; el 23 de febrer de 1923 Ferran de Sagarra escrivia a *La Publicidad* «Una lliçó de nacionalisme en 1621», sobre l'intent del virrei de posar els senyals de Castella i Lleó a les drassanes de Barcelona, impedit pels diputats de la Generalitat del segle XVII; el desembre de 1927 Ferran de Sagarra publicava a la revista de Tortosa *La Zuda* l'article «Un tortosí benemèrit», dedicat a Josep Parent, acusat de participar en la revolta de Tortosa de 1640; en una carta de Duran i Sanpere adreçada a Ferran de Sagarra de 25 d'octubre de 1931, entre altres coses li escriu «tindrè molt en compte les seves sugestions per l'emplaçament del monument a Pau Claris»;⁹⁸ el 24 de fe-

96. «Assassinat...», p. 326.

97. F. SOLDEVILA, *Ferran de Sagarra...*, full 15.

98. Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, lligall 9. Aquesta carta també sembla indicar problemes amb l'Acadèmia de Bones Lletres: «Molt sr meu i benvolgut amic —escriu Duran a Sagarra—, li escric i tinc davant meu, damunt la taula de l'arxiu, les claus de la casa de l'Acadèmia. Això ja li dirà que el castell s'ha rendit a discreció...». Pel que fa a Claris, cal dir que, aquest, ha tingut menor predicament que Rafael Casanova; una explicació és que el conseller en cap coronel ha estat convertit en el símbol de la caiguda de Barcelona. Moragas ha tingut menys sort tot i tenir una mort tràgica. Amb relació al menor predicament de Claris, tal vegada una explicació ens la fa el mateix Rovira a l'article esmentat, «La tomba d'en Pau Cla-

brer de 1932 a *La Publicitat* Ferran Soldevila publicava «Armes als convents en 1641»; Ferran Soldevila el 5 de febrer de 1932 publicava l'article «La batalla de Montjuïc» a *La Publicitat*; el 26 de gener de 1934 Ramon d'Alòs-Moner publicava un altre article sobre «La Batalla de Montjuïc» a *La Veu de Catalunya*, número que també es feia ressò d'una conferència titulada «La victòria de Montjuïc» feta per Rovira i Virgili a Palestra. D'altra banda, *El Matí* de 10 de febrer de 1934 ens informa de l'existència d'un romiatge d'una lliga espiritual al castell de Palautordera amb missa, sermó patriòtic i festa en honor del cavaller Antoni de Fluvià, mort pels *tercios* el febrer de 1640. El cas historiogràfic tortosí és molt significatiu d'aquest tomb de la historiografia catalana i la seva incidència sociopolítica. Des de 1925, si més no, Ferran de Sagarra estava en contacte amb l'arqueòleg, filòleg i periodista tortosí Francesc Mestre Noé. En carta de 10 d'agost de 1925, Mestre Noé explicava a Sagarra que ell havia intentat, feia temps, reivindicar la Tortosa patriòtica dels primers dies de la revolució enfront de la Tortosa sota l'òrbita hispànica de la guerra, i els problemes que havia tingut i la polseguera que havia aixecat el seu esforç no reeixit de treure de l'escut de Tortosa la simbologia de la contrarevolució,⁹⁹ aquella que recordava la doble titulació de *fidelíssima y exemplar* atorgada per Felip IV a Tortosa. El 30 de juliol de 1930 Francesc Mestre agràia a Sagarra el seu article sobre la revolució de Tortosa de 1640, pel qual demostrava que Tortosa també havia tingut «defensors de la pàtria». La qüestió no va quedar tancada i reapareixia amb la República. Segons *La Veu de Catalunya* de l'1 de març de 1934, l'Ajuntament de Tortosa havia aprovat finalment els canvis en l'escut tortosí contra el vot dels tradicionalistes i l'11 de març de 1934 *La Publicitat* recollia una nota de l'alcaldia de Tortosa comunicant haver rebut una carta entusiasta de Ferran de Sagarra per l'acord de l'Ajuntament tortosí de renunciar als títols de *fidelíssima y exemplar*, renúncia que anava lligada a la modificació de l'escut (*El Matí*, 28 de novembre de 1934). Encara *Vida Tortosina* del 21 de juliol de 1934 dóna notícia de la col·locació d'una placa al carrer dedicada als «màrtirs de 1640» i comunica l'aprovació d'un pressupost amb la intenció de publicar un estudi de Ferran de Sagarra sobre aquests herois patriòtics. El pressupost compta amb el suport de la Generalitat i segons *La Veu* (31 maig 1934) l'ajuntament tortosí també obria un concurs per a la seva impressió.¹⁰⁰ L'estudi no arribà a ser pu-

---

ris»: «Ell i els altres homes de la Guerra de Separació [...] foren força superiors als homes de la Guerra de Successió. Els qui lluitaren contra Felip IV tenien molt més viu el sentiment nacional català que els qui lluitaren contra Felip V...», però Rovira és al mateix temps el primer a destacar que «els darrers mesos de la guerra de Successió, fou per part de Catalunya, una guerra nacional, una lluita desesperada per les llibertats de la terra...».

99. Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, lligall 3, plec 4.

100. Totes aquestes referències tortosines poden ser localitzades a Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, lligall 7, plec 1.

blicat tot i la seva existència. Possiblement els fets d'octubre i la guerra ho van impedir.¹⁰¹

L'acord municipal de buscar la tomba de Pau Claris, la voluntat de fer-li un monument i l'afer dels títols i l'escut de Tortosa són fets que per ells mateixos expliquen l'interès dels anys vint i trenta del segle xx per la revolució de 1640; tot això evidentment anava vinculat i al compàs del pes sociopolític que estava adquirint el republicanisme d'esquerres a Catalunya.

En aquest context, de fet, dos historiadors qualificats, Rovira i Sagarra, estaven treballant en la revolució de 1640, ambdós amb la mateixa intenció d'escriure un llibre ben documentat. L'un i l'altre, sobreposant-se al pes hegemònic dels estudis medievals, van coincidir a posar l'atenció en els segles moderns i en especial a la Guerra dels Segadors. Rovira reclamava l'edició de la Junta de Braços de 1640.¹⁰² La seva documentació, si en queda alguna cosa, hauria d'estar entre els «papers de Salamanca».¹⁰³ La documentació salvada de Ferran de Sagarra permet observar un treball acumulat ingent, només en part convertit en articles, destinat a la confecció d'un llibre. Tant en el cas de Rovira com en el cas de Sagarra la Guerra Civil estroncà aquells projectes. Només els esforços de Josep Sanabre, que ben segur que s'hi posava sota la influència d'aquests dos científics i l'ambient general politicocultural, va reeixir després de patir també els obstacles de la Guerra, i va poder veure el seu llibre en castellà al cap de disset anys d'acabada la Guerra.¹⁰⁴ Pel que fa a Rovira, sabem que quan el 1939 passava la frontera camí de l'exili, en saber que Franco entraria a Barcelona el 26 de gener, recordava la victòria catalana de Montjuïc de la mateixa data del 1641. «Fa poques setmanes —escriu— havia ordenat i classificat, amb la intenció de posar-me ben aviat a la feina, tot un munt d'apuntes, fitxes, anotacions i dades recollides per mi durant vint-i-cinc anys».¹⁰⁵ I encara, durant el refugi rossellonès va seguir regirant documents i escrivint papers. Pel que fa a Ferran de Sagarra, també estava en plena feina el 1939.¹⁰⁶

101. L'original manuscrit, titulat «Tortosa en 1640» existeix dipositat a la Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, lligall 8, plec 2, i és un manuscrit de 300 quartilles a una sola cara.

102. Eva SERRA, «Rovira i Virgili, historiador», a *Rovira i Virgili, 50 anys després*, Tarragona, Cossetània, 2000, p. 145-156.

103. Teresa Rovira, filla de Rovira i Virgili, ha denunciat el segrest i incautació de la biblioteca i papers del seu pare des de la Comissió de la Dignitat. Pel que fa als escrits i biblioteca de Rovira i Virgili, vegeu Josep CRUANYES, *Els papers de Salamanca: L'espoliació del patrimoni documental de Catalunya (1938-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 2003, p. 148.

104. Eva SERRA, «Sanabre i Sanromà, Josep», a *Diccionari d'historiografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 1059-1060.

105. Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Els darrers dies de la Catalunya republicana: Memòries sobre l'exode català*, Barcelona, Curial, 1976, p. 62.

106. Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, lligall 35: transcripcions de cartes de 1639-1640 per Ferran de Sagarra, conservades en un sobre titulat «Investigació feta

La minuciositat pacient de treball de Sagarra es manifesta també en el croquis o plànol que fa del moviment popular de Santa Coloma de Farners i contorns o el plànol de la fugida del virrei de Santa Coloma i del lloc on morí.¹⁰⁷ Sense la Guerra Civil entremig, J. H. Elliott s'hauria trobat amb un panorama historiogràfic força més complet sobre el tema fins a l'extrem que, potser, la seva opció investigadora hauria estat tota una altra. Cal dir que l'opció inicial d'Elliott no va ser la revolució catalana sinó el comte duc d'Olivares, però hi trobà dificultats documentals, mentre, en canvi, la revolució catalana semblava documentalment intocada. Només cal donar un cop d'ull al Fons Ferran de Sagarra i de Siscar per a adonar-se que, si més no la documentació de la ciutat de Barcelona, de diversos municipis, la de la Generalitat i la del Consell d'Aragó, estava més que coneguda i tocada. Dos articles sobre la Guerra dels Segadors de Sagarra foren publicats a la *Revista de Catalunya*. El primer, «De re historica», de 1926,¹⁰⁸ és un magnífic balanç o estat de la qüestió sobre la Guerra dels Segadors i en especial sobre la tasca de Pujol i Camps, però crític amb el «criteri tendencios i partidista que domina en molts dels aclariments i comentaris» de Pujol i Camps en la seva edició de la Crònica de Parets, comentaris que sovint considera que són inexactituds, i és crític també amb la tria dels documents que Pujol i Camps va publicar¹⁰⁹ per tal de completar la Crònica. Ferran de Sagarra posa exemples eloqüents demostrant-ho. Podríem dir que l'escola historiogràfica catalana dita romàntica es troba més propera a la lògica de la revolta popular que no pas els historiadors de la Real Academia de la Historia de Madrid, sempre més propers a la lògica militar de la monarquia. En «De re historica» Sagarra assumia que la història ha de tenir un caràcter cívic: «Diu, amb tota raó, el nostre amic senyor Moneva, en un curiós i erudit treball —“Al marge de la història: la història que ens ensenyen”—, publicat recentment en la revista *La Paraula Cristiana*: “es diu amb freqüència que tot ciutadà té el deure de conèixer la història del seu país. Seria molt millor de dir que tot ciutadà té aqueix dret”», i Sagarra es comprometia a publicar dades aplegades relatives a Santa Coloma de Gramenet com una obligació envers aquella població. El 1929 publicava una sèrie de breus documents¹¹⁰ tot oferint dades de diversos moments en guerra: processons i pregàries de

---

el 1939». Al Fons Ferran de Sagarra i de Siscar hi ha material de Sagarra referent a la Guerra dels Segadors als lligalls 15 a 24 i a les capses 10 a 13.

107. Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, lligall 19 i lligall 22, plec 2.

108. «De re historica», *Revista de Catalunya*, v (1926), p. 603-612.

109. Sobre les relacions de Pujol i Camps amb l'ACA —en especial amb Francesc de Bojarull— en la tasca de tria documental, vegeu Èva SERRA, «La pàtria contra el rei», a *Professor Joaquim Molas: Memòria, escriptura, història*, II, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, col·l. «Homenatges», p. 985-1006.

110. «Dades referents a les guerres de 1640, 1714, 1809 i 1812», *Revista de Catalunya*, XI (1929), p. 424-437.

Tordera a Girona de maig-juny de 1640 i febrer de 1714 i notícies, algunes en vers, d'incendis i saqueig d'Arbúcies (1809) i Gualba (1812). El segon, de 1931,¹¹¹ suscità una breu polèmica amb Rovira i Virgili per tal com Sagarra sostenia, contra l'opinió de Rovira,¹¹² que el 1641 no hi havia hagut una proclamació formalitzada de república. En tot cas, podríem dir que ambdós en remenar sovint els mateixos papers, els de la Junta de Braços o Corts de Pau Claris, publicats per Basili de Rubí molts anys després,¹¹³ van arribar a conclusions diferents. Rovira, des del catalanisme republicà d'esquerres, no buscava formalitzacions sinó actituds civico-polítiques; Sagarra, des d'un catalanisme més conservador i una visió més institucionalitzada de la història, buscava l'escenari formal dels fets, i ambdós tenien raó des dels seus respectius punts de vista.¹¹⁴

Uns altres treballs sobre 1640 de Sagarra foren les dues conferències de sessions inaugurals de curs fetes a l'Ateneu Barcelonès, d'on Sagarra va ocupar la presidència des de 1930 a 1932, anys en els quals exposà i publicà «Les lliçons de la història. Catalunya en 1640» (1930) i «La unitat catalana en 1640» (1931). En el primer feia un balanç historiogràfic de l'alçament català i les seves causes polítiques i socials. Sovint és crític amb la historiografia existent per poc rigorosa, per la parcialitat de la tria documental o per la mistificació de la relació de Parets.¹¹⁵ Malgrat els treballs de Pujol i Camps, té clar, tal vegada fent seves paraules de Rovira, que no existeix cap estudi sobre el tema. «De tot això en pervé que s'hagi dit en nostres dies, i amb molt d'encert, que "l'estudi detingut dels documents de l'època ensenya que la història de la revolució catalana de 1640-1641 encara està per fer"». ¹¹⁶ La publicació de

111. «El govern republicà de Catalunya en 1641», *Revista de Catalunya*, XIV (1931), p. 200-213 i 304-321. Existeix edició de l'article en forma d'opuscle o extret.

112. Ferran SOLDEVILA, *Ferran de Sagarra...*, fulls 15-16.

113. Basili de RUBÍ, *Les Corts Generals de Pau Claris: Dietari o procés de Corts de la Junta General de Braços celebrada al Palau de la Generalitat de Catalunya del 16 de setembre del 1640 a mitjan març del 1641*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976. Ara més recentment la publicació del *Dietari de la Generalitat* que inclou aquests mesos ha significat en part una mena de reedició de l'edició de Basili de Rubí.

114. Sobre el republicanisme civil dels catalans a la Guerra dels Segadors, Eva SERRA, «Entre la ruptura i la continuïtat. Algunes consideracions a propòsit de la capacitat institucional de Catalunya durant la Guerra dels Segadors», a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional. 28, 29 i 30 d'abril de 1988*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1991, p. 160-167; i sobretot Miquel CRUSAFONT I SABATER, *Història de la moneda en la Guerra dels Segadors (Primera República Catalana) 1640-1652*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 2001.

115. És interessant observar com té present les crítiques que el 1889 feia el metge Josep Narcís Roca i Farreras a l'edició de Parets en castellà per part de l'Acadèmia de la Història de Madrid. *Les lliçons de la història. Catalunya en 1640. Discurs llegit [...] en la sessió inaugural del curs de 1930 a 1931 de l'Ateneu Barcelonès*, Barcelona, [Nagsa, 1930] (Ateneu Barcelonès), p. 14, nota 21.

116. *Les lliçons...*, p. 15.

la conferència adjunta un apèndix de 10 documents trets dels papers de la Generalitat, del Consell de Cent, del Consell d'Aragó i de Perpinyà. La segona conferència¹¹⁷ molt més clarament s'adreçava al moment històric republicà que vivia Catalunya. Després de repassar el patriotisme general de 1640-1641, entre les classes populars, entre els sectors politicoinstitucionals i entre els eclesiàstics, passava a una consideració presentista, tot lamentant la prescripció i extinció d'ordes religiosos que històricament no havien estat enemics del país: «Les lliçons de la història, concretant-la als esdeveniments d'aquell any, són d'una gran actualitat, en el nostre moment de refermar la República i el govern català [...] els qui tenen l'alta responsabilitat de la reconstrucció nacional —escrivia— convé que s'apartin del sectarisme».¹¹⁸ Tot recordant la batalla de Montjuïc comparava el paper de les dones en aquella jornada amb l'adhesió que les dones, encara sense dret de vot, acabaven de manifestar a favor de l'Estatut d'autonomia. Unes dones —deia— ara en missió de pau i no de guerra.

Treball també notable amb relació a la Guerra dels Segadors fou el seguit de breus articles publicats a la revista confessional *Lo Missatger del Sagrat Cor* (anys 1935-1936), sota el títol general «La devoció a la Sagrada Eucaristia a Catalunya, llavors de l'alçament patriòtic de 1640». De fet és el seguiment de l'itinerari de la revolta.¹¹⁹ La intenció era convertir els escrits en un llibre de quinze capítols i d'un centenar i escaig de pàgines, que la nostra Guerra Civil va impedir.¹²⁰

Sagarra tenia la intenció d'arribar a fer, doncs, una obra important sobre la Guerra dels Segadors, tot i així no deixava d'oferir nous breus estudis sigillogràfics relatius a noves descobertes o relatius als segells eclesiàstics del volum tercer de la *Sigillografia catalana*, pendent de publicació. Així podem encara assenyalar treballs sigillogràfics ben avançada la dècada dels vint, com «Segell de la cúria o cort de la vila de Sabadell per la reina Elionor de Sicília

117. *La unitat catalana en 1640. Discurs llegit [...] en la sessió inaugural del curs del 1931 a 1932 de l'Ateneu Barcelonès*, Barcelona, [Nagsa, 1931] (Ateneu Barcelonès). Hi ha una segona edició, Barcelona, Llibreria [1932].

118. *La unitat...*, p. 22.

119. Els articles, que contenen la reproducció de molts documents, porten els següents títols: «I El calvari de Catalunya»; «II Sant Esteve de Palautordera»; «III Protestes i reclamacions en va, contra els greuges de Palautordera»; «IV Abusos i opressions en la vila de Perpinyà»; «V Santa Coloma de Farners»; «VI Mort violenta de l'agutzir Monrodó»; «VII Els fets sacrílegs de Riudarenes»; «VIII El bisbe de Girona, fra Gregori Parceró OSR»; «IX Procés i sentència contra els sacrílegs de Riudarenes»; «X Procés i sentència contra els sacrílegs de Riudarenes (acabament)»; «XI Cartes interessants del senyor bisbe de Girona»; «XII Saqueig, incendi i arrasament de Santa Coloma de Farners»; «XIII El 22 de maig de 1640»; «XIV La diada de Corpus Christi a Barcelona en 1640»; «XV Desgreuges i obsequis al Santíssim Sagrament a Barcelona, pel novembre del 1640».

120. Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, lligall 23: hi consten tots els articles, amb correccions sobre els textos ja impresos i aquests ordenats per fer-ne un llibre en el qual cada article, amb el mateix títol o no, havia d'esdevenir un capítol.

(segle XIV)»,¹²¹ «De sigil·lografia franciscano-catalana»¹²² o «Antics segells dels arquebisbes de Tarragona».¹²³ Encara existeix un treball d'edició pòstuma titulat «De les llegendes o inscripcions sigillars», publicat a la *Miscel·lània Fabra*,¹²⁴ no editada fins al 1998 per raons òbvies.

Ferran de Sagarra, historiador de la Primera Guerra Carlina

Segons Soldevila, Ferran de Sagarra hauria continuat alternant els seus estudis sobre la Guerra dels Segadors amb els de sigil·lografia si no hagués estat per al·lusions als seus avantpassats carlins d'una novel·la de Pio Baroja.

Família de patrimoni i rendes fonamentalment rurals i de formació catòlica, els Sagarra durant la Primera Guerra Carlina van ser al costat del prenent Carles. Ferran de Sagarra i de Llinàs, avi del nostre Ferran, era casat amb la filla d'un petit noble de Lille que, fugint de la Revolució Francesa, havia estat oficial a Madrid d'un regiment de Carles IV i, després, a Barcelona s'havia casat amb una Sentmenat. Com a bon conservador, en les memòries del seu viatge a París, Ferran de Sagarra i de Llinàs no s'està de parlar de «la estatua de marmol del impío Voltaire»¹²⁵ i, tot i el seu inicial pacifisme, l'any 1831 va formar part del cos de voluntaris realistes de Barcelona, d'on era regidor, com també ho havia estat el seu pare Benet de Sagarra.¹²⁶ Sagarra i de Llinàs, que, segons ens explica Josep Maria de Sagarra en les *Memòries*, no perdé mai el seu fervor legitimista i al qual les etapes liberals sempre posaren molt frenètic,¹²⁷ amb tot, l'agost de 1835 encara llegia *El Vapor i Libertad y Orden*, publicacions periòdiques contràries al partit carlí.¹²⁸ Però, de les «fantasies marcial i aristocràtiques»,¹²⁹ la família Sagarra va passar a una implicació activa carlina. Tal com hem vist, en caracteritzar el llinatge dels Sagarra, la crema de convents del 1835, tan directament viscuda per la família, va ser decisiva en l'opció militant activa carlina, tot i el tarannà ideològic inicialment més aviat distant. La crema del veí convent de Santa Caterina i els fets que seguiren a la crema general de 1835 —explica Josep Maria de Sagarra— així «com l'assassinat i l'arrossegament del general Bassa, els afusellaments de carlins a la Ciuta-

121. *Butlletí del Centre Excursionista «Sabadell»*, I, 1927.

122. *Fraciscalia*, Franciscana, 1928.

123. *Analecta Sacra Tarraconensia*, v, 1929.

124. *Miscel·lània Fabra: Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1998, coll. «Biblioteca Filològica», xxxvii, p. 363-379.

125. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 81.

126. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 82-83.

127. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 43 i 68.

128. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 85.

129. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 83.

della, i altres atrocitats per l'estil, provocaren l'emigració de don Benet i de don Ferran, amb gairebé tots els familiars, que com molts de llur condició se n'anaren a França i, d'allà estant, miraren de passar-se a l'exèrcit i a la política del Pretendent don Carles Maria Isidre. Pensaren aquells sants barons, que allí trobarien el desideràtum de la pietat i de l'ordre; el que hi varen trobar, el llibre del meu pare ho explica d'una manera justíssima». ¹³⁰ D'altra banda, el salt a França era facilitat per la seva condició d'hisendats també de l'estat veí, no sols per les propietats perpinyaneses sinó també per les finques flamenques. Ferran de Sagarra i de Llinàs s'implicà de ple i, de seguida que pogué, travessà de nou la frontera i acabà formant part de la Real Junta Superior Gubernativa del Principat, constituïda a Berga.

El mateix Ferran de Sagarra i de Siscar ens explica en el pròleg de *La Primera Guerra Carlina a Catalunya* la motivació originària del llibre. En primer lloc recorda una conferència donada per Pere Coromines a l'Ateneu barceloní a finals de novembre de 1927 que feia un balanç historiogràfic sobre les tres guerres carlines i reclamava la fi de les narracions partidistes i la necessitat d'una renovació historiogràfica que depurés de parcialitat els estudis del període. Ferran de Sagarra no pretén fer la tasca que reclamava Coromines, mancat, diu, de preparació adequada i de condicions per a endegar-la. Tanmateix, les inexactituds localitzades en el capítol «La disidència» de la novella de Pio Baroja *Humano enigma* a propòsit de la Junta de Berga, de la qual havia format part el seu avi, i la relació indiscriminada que Baroja estableix entre la Junta i l'assassinat del comte d'Espanya, ¹³¹ van decidir Sagarra a fer comprovacions, més enllà de les fantasies d'un novel·lista. Ferran havia arribat a conèixer el seu avi del mateix nom, ja que havia mort quan ell tenia set anys, i sentí l'imperatiu de restituir l'exactitud dels fets. En mans de Ferran de Sagarra, el que podia haver estat potser només un sondeig puntual per curiositat i rehabilitació familiar, va convertir-se en una reconstrucció històrica de la Guerra dels Set Anys amb una important aportació documental. Aquesta narració documental, tal com ell l'anomena, ¹³² perquè el paper del text de l'obra és sobretot anar enllaçant i intercalant els documents o passatges d'altres historia-

130. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 92.

131. «Una circumstància, però —més ben dit, una casualitat—, m'ha esperonat a ocupar-me d'alguns fets de la primera guerra civil carlina, particularment d'un episodi esdevingut en el mes de novembre del 1839, quan la lluita es trobava ja a les acaballes —l'assassinat del comte d'Espanya, comandant general de l'exèrcit carlí a Catalunya—, i de la relació que aquest episodi pugui tenir amb la que s'intitulava aleshores "Real Junta Superior Gubernativa" del Principat». *La Primera Guerra Carlina a Catalunya (contribució al seu estudi): El comte d'Espanya i la Junta de Berga*, vol. I, Barcelona, Barcino, 1935, p. 5-6, 2 v.

132. «[...] procurarem d'esclarir la veritat i de posar les coses al seu lloc, tot *narrant documentalment* els esdeveniments en què intervingué aquella Junta». *La Primera Guerra Carlina...*, I, p. 7. La cursiva és de l'autora.

dors, és el primer estudi seriós de la Primera Guerra Carlina a Catalunya i l'obra més important de Ferran de Sagarra com a historiador.¹³³ «Els documents —escriu— han estat la deu primordial de la nostra relació, com correspon a tot treball històric que es vani de veraç».¹³⁴ Molts documents eren rigorosament inèdits i d'origen familiar; d'altres, sense ser inèdits, eren de difícil localització extrets d'*El Joven Observador* i *El Restaurador Catalán*, dos periòdics oficials poc accessibles que els carlins havien publicat a Berga en els anys de govern en aquella població (1837-1840). Es serveix també de periòdics liberals com *El Guardia Nacional*, *El Vapor* i *El Constitucional* i, pel que fa als fets que volia aclarir sobre els avatars de la Junta de Berga i la relació entre la Junta de Berga i el comte d'Espanya, té present tres autors coetanis: el mercedari anticarlí Magí Ferrer, que va escriure amb el pseudònim de Fel·lix Ramon Tresserra i Fàbrega; l'obra anònima signada per «El amigo de la verdad», publicada a Montpeller i escrita, segons Sagarra, amb voluntat tendenciosa, que presentava el comte d'Espanya «com un monstre de maldat y un ésser pervers sota tots els conceptes» per «de retop, minvar la culpabilitat que pogués pesar damunt la Junta»,¹³⁵ i, en tercer lloc, l'obra de Gaspar Díaz de Labandero, elogiada per Sagarra, que la considera imparcial i veraç. Labandero, també membre de la Junta de Berga, era amic del seu avi, el qual considerava el treball de Labandero «la relació més assenyada i veritable dels fets esdevinguts a Catalunya en aquella època».¹³⁶ Sagarra encara es complau d'haver pogut fer ús a darrera hora d'uns articles de Mañé i Flaquer de 1861 que li han servit per a acabar d'arrodonir el seu treball en la mesura que coincideixen en la crítica a les narracions coetànies i especialment contra *El amigo de la verdad* i en l'observació que el partit absolutista no fou un bloc sense fissures sinó que tingué exaltats i moderats. Dins de la Junta, Sagarra destaca dos sectors, els aristòcrates i els universitaris o jurídics, aquests darrers vistos com a homes sense escrúpols i entre ells sobretot l'intrigant Bartomeu Torrabadella, catedràtic de canons i rector de la Universitat de Cervera. Davant les crueltats gratuïtes, alguns homes del sector aristocràtic com el comte de Fonollar, el marquès de Monistrol, Joaquim M. de Sentmenat i Ferran de Sagarra i de Llinàs abandonaren la Junta. L'avi de Sagarra ja no era de la Junta en el moment de la mort del comte d'Espanya. Sagarra explica la parcialitat de la majoria de narracions i per a il·lustrar la qüestió conta l'anècdota dels dos cecs venedors de romanços, el de Barcelona i el de Berga. Mentre el cec barceloní, des del

133. En el Fons Ferran de Sagarra i de Siscar de la Biblioteca de Catalunya el material de treball de l'obra sobre la Primera Guerra Carlina es troba als lligalls 4, 5, 6, 11, 12, 37 i al lligall miscellani 51.

134. *La Primera Guerra Carlina...*, 1, p. 7.

135. *La Primera Guerra Carlina...*, 1, p. 10.

136. *La Primera Guerra Carlina...*, 1, p. 12.

Pla de Barcelona, tot tocant la guitarra, indicava les baixes dels carlins, si li preguntaven per les dels cristins responia «Ah, això us ho diria el cec de Berga; aneu-li-ho a preguntar».¹³⁷ Ferran de Sagarra, que, tal com conta el seu fill Josep Maria, el 1882 encara feia el darrer acte oficial de carlisme bo i visitant amb el marquès de Dou al pretendent don Carles, que es trobava a Viareggio, on foren molt ben rebuts «i se'ls posa cobert a taula»,¹³⁸ el 1932 es trobava ja en un altre horitzó: «tant de bo —escrivia en la seva guerra carlina— els fets que narrem serveixin d'exemple impressionant i esfereïdor per a blasmar i rebutjar tota mena de guerres, i molt particularment les lluites entre germans, com ho foren les guerres civils que, en gran part de la darrera centúria, ensangonaren i ompliren de dol, de ruïnes i misèria, d'odis i malvestats, la terra catalana».¹³⁹ Com a bon historiador, va a la recerca dels precedents de la Guerra dels Set Anys, que situa en les debilitats polítiques internes que facilitaren les guerres napoleòniques i la formació de les posicions dites servils i liberals. Detesta el règim imposat el 1823, i recull de Pirala detalls interessants com la tancada de les universitats per Calomarde el 1830 al mateix temps que s'obria una escola de tauromàquia a Sevilla. Fa seves les paraules de Pirala «abríanse las puertas de una enseñanza bárbara y se cerraban las de todas las ciencias».¹⁴⁰ Sagarra caracteritza meravellosament el comte d'Espanya i l'arbitrarietat i crueltat dels seus procediments.¹⁴¹ Un comte d'Espanya la invocació del qual, en la seva infantesa, tant servia per a amenaçar les criatures entremaliades com si fos l'home del sac, com servia, entre els conservadors, per a reclamar-ne un contra les bullangues revolucionàries. Sagarra posa distància a l'època i, amb una visió ja civil de la política, tot sovint aprofita el relat documental per a fer declaracions que ajuden a situar el seu pensament i, amb el d'ell, el de tots aquells que feren el trajecte del carlisme cap al catalanisme, que, a casa nostra, fou la manera en què aquell sector de la societat féu l'evolució cap a una civilitat política democràtica: «Ens caldria omplir moltes pàgines si haguessim de relatar ací les barbaritats que aleshores es cometeren, i

137. *La Primera Guerra Carlina...*, I, p. 13. Fet que lliga amb la indicació que fa Josep Maria de Sagarra quan explica que el seu pare li havia contat com en l'època de les guerres civils els ceguets havien servit d'enllaços i d'elements de propaganda o d'espionatge (*Memòries*, I, p. 219).

138. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 161.

139. *La Primera Guerra Carlina...*, I, p. 13.

140. *La Primera Guerra Carlina...*, I, p. 28, nota 2.

141. La minuciositat amb què Sagarra es documentava queda reflectida en la correspondència que mantingué amb Ramon Camps, ecònom de Casserres. Aquest en carta de 21-I-1930 li explica, contestant una petició de Sagarra, l'execució del corneta Josep Fuster, fadrí natural de Tremp, per sentència del comte d'Espanya, el 16 de febrer de 1839. Li va fer tallar primer la mà dreta «[...] agenollat al bassal de sang —diu la carta— imploraba cridant: perdón mi general. No hay perdón para el reo. Córtesele la cabeza, cridaba ab veu de tro...». D'altra banda, en una carta escrita pel seu nebot Ramon s'inclou la narració de mossèn Galmès sobre el cadàver o millor dit el crani del comte d'Espanya. Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, lligall 26.

la dèria persecutòria contra uns homes que no havien comès altre “delicte” que professar unes idees polítiques diferents de les preconitzades pels defensors de l’absolutisme; cas revoltant, car hom no té dret de perseguir ningú, ni molt menys de castigar fins amb pena de mort, per l’ideari polític». ¹⁴²

Ferran Soldevila troba l’obra minuciosa ¹⁴³ i d’utilitat positiva. No la perjudica —diu— ni el patriotisme que la inspira ni «una certa ingenuïtat que retrobem en tota la seva obra d’historiador i que era consubstancial a la seva personalitat». ¹⁴⁴

Ferran de Sagarra: trajectòria política i sentit públic

La necrològica que li feia el primer número de la *Revista de Catalunya* a l’exili resumia la trajectòria ideologicopolítica de Ferran d’aquesta manera: «Militant de jove, per formació domèstica, ¹⁴⁵ en el tradicionalisme, el sentiment catalanista se’l va endur fins entrar-lo al camp de la República». ¹⁴⁶

«A desgrat de la seva joventut —escriu el seu fill en fer-ne la semblança— tenia els aires d’un home madur i respectable, i segons els aires era considerat per tothom. El seu carlisme anava afluïnt a un catalanisme d’aspecte literari, històric i arqueològic». ¹⁴⁷

Dins la tradició familiar no sols hi havia hagut l’activisme carlí sinó també la participació política institucional. El besavi Sagarra Mercante havia estat regidor de l’Ajuntament de Barcelona del 1824 al 1828 i l’avi Sagarra Llinàs ho havia estat el 1829-1830 i, el 1832, i per nomenament del Real Acuerdo de 1831, procurador síndic de Barcelona i del seu corregiment. ¹⁴⁸ El carlisme de Sagarra i Siscar s’anà aigualint mentre entrava en ebullició el seu catalanisme ¹⁴⁹ i a casa seva, segons ens explica el fill, s’hi havia deixat caure algun cop el doctor

142. *La Primera Guerra Carlina...*, I, p. 54. Des del meu punt de vista el catalanisme ha estat el vehicle sociopolític i cultural nacional català cap al sistema democràtic modern europeu i l’eina de trencament amb l’esperit fonamental antiliberal que conforma, fins i tot encara als nostres dies, el pensament polític espanyol de dretes i d’esquerres, amb tota la càrrega antidemocràtica que això comporta.

143. El fill Josep Maria el qualifica de «detallista i precisador en extrem». *Memòries*, I, p. 113.

144. Josep Maria de Sagarra afirma «el meu pare era de molt bona pasta» i parla sovint de la «bona fe i l’honestetat» del seu pare. *Memòries*, I, p.123 i 130.

145. Ja hem dit que Josep Maria de Sagarra explica que durant la primera república el seu pare era encara un carlí convençut i com el 1882 encara visitava el pretendent a Itàlia. *Memòries*, I, p. 127 i 161.

146. «Ferran de Sagarra i de Siscar», *Revista de Catalunya* (París), any XI, núm. 94, IV època, núm. 1 (desembre 1939), p. 88.

147. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 159.

148. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 82.

149. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 276.

Robert, diputat i president de la Lliga.¹⁵⁰ El 1903 cinquanta-dos catòlics reconeguts de les files de la política, l'economia i la cultura, entre ells Ferran de Sagarra, signaven una circular en la qual recomanaven el vot a la Lliga en les eleccions de diputats provincials, perquè la candidatura estava formada —deia la circular— per «persones independents, qual conducta constitueix la millor garantia de llur gestió» i calia «transformar la Diputació Provincial, avuy reduhida a centre burocràtic, en poderós element de cultura y bona administració, que fomenti y protegeixi els interessos religiosos, socials y materials de la Província».¹⁵¹ La Lliga, aleshores, però, no tingué l'èxit del 1901. El 1905 Enric Prat de la Riba, Ramon d'Abadal i Antoni Maria Alcover oferien a Ferran de Sagarra un lloc en la candidatura de regidors municipals per Barcelona. Aquest cop el gran triomf de la Lliga¹⁵² permetia a Ferran sortir regidor pel districte IV de la ciutat en companyia de Narcís Pla i Daniel.¹⁵³ Ferran de Sagarra participava, doncs, en la consolidació del catalanisme conservador en pugna amb el partit radical i sobre les escorrialles del caciquisme.¹⁵⁴ El de 1905, va ser l'any de «l'apat de la victòria», l'acudit polític del *Cu-cut*¹⁵⁵ en detriment d'un exèrcit espanyol sense victòries i el següent el de la llei d'excepció en benefici de la jurisdicció militar (Llei de jurisdiccions). «El carrec de regidor del meu pare em va familiaritzar —explica el Sagarra poeta— amb el ceremonial de l'Ajuntament. [...] el meu pare anava a les processons religioses i a les cerimònies civils».¹⁵⁶ L'Ajuntament de Barcelona reconeixia i aprofitava els coneixements de Ferran de Sagarra en matèria historicosigil·logràfica i li encarregà el projecte de bandera de la ciutat. Aquest complia l'encàrrec amb rigor científic, tal com explica el seu fill.¹⁵⁷ I la popularitat de Sagarra en aquest punt va quedar reflectida en un acudit del *Cu-cut* on un Sagarra ben

150. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 263.

151. Borja de RIQUER, *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*, Barcelona, Edicions 62, 1977, p. 253 i 345, apèndix 15. Sobre els avatars interns de la Lliga i els efectes negatius sobre la candidatura de Sagarra el novembre del 1903, RIQUER, *Lliga...*, p. 266. També sobre el catolicisme regionalista de Sagarra el 1903, vegeu I. MOLAS, *Lliga Catalana*, I, Barcelona, Edicions 62, p. 54.

152. *Història d'una política: Actuacions i documents de la Lliga Regionalista. 1901-1933*, Barcelona, Biblioteca de Lliga Catalana, 1933, p. 53.

153. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 296.

154. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 297.

155. Revista que entrava regularment a casa dels Sagarra.

156. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 298.

157. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 298. Bandera que ha volgut ser bandejada per l'ajuntament de disseny que ens mana. Tot i la recent sentència judicial a favor d'aquesta bandera, l'actual Ajuntament de Barcelona segueix boicotejant la labor de Ferran de Sagarra en la majoria dels senyals de la ciutat. Això és més lamentable quan sabem que va ser precisament l'Ajuntament de Barcelona el que entre 1915 i 1932, per tant al marge de règims polítics, va finançar l'edició de la monumental sigil·lografia catalana de Sagarra.

vestit i amb fil i agulla a les mans cus primmiradament la bandera sota la vigilància d'un home del poble ben cofat amb barretina que reclama unes barres ben gruixudes. La seva actuació política no es pot separar de la seva actuació d'erudit. «Com la del lletrat que, per defensar drets sagrats, cerca tot quan pugui prestar-li favor i valiment: així recollim relíquies i records d'un passat gloriós per il·lustrar la nostra història i poder dir als enemics: si resteu sords a les justes queixes d'un poble honrat i laboriós, respecteu-lo pel que ha estat, humilieu-vos davant la seva passada grandesa i poderiu».¹⁵⁸ És en el marc d'aquesta visió de les coses que Ferran de Sagarra acceptava responsabilitats polítiques. Sagarra i Siscar anà evolucionant al compàs de determinades personalitats intel·lectuals crítiques amb la Lliga,¹⁵⁹ especialment amb els governs de coalició Maura-Cambó. Això explica que el 1923 fos elegit diputat provincial per Barcelona en una llista d'Acció Catalana, acabada de crear, encapçalada per Lluís Nicolau d'Olwer. Arran d'aquesta candidatura, el 9 de juny de 1923 Ferran de Sagarra es dirigia als seus electors des de *La Publicitat*: «El consell central d'Acció Catalana, donant-me una mostra de consideració i confiança, que molt m'honora i molt li agraeix, va acordar incloure el meu nom en la candidatura de diputats de la Mancomunitat de Catalunya. Vaig acceptar amb una mica de por tan honorosa comanda [...], vaig considerar que no podia refusar-ho d'Acció Catalana, amb l'ideari de la qual em trobo completament identificat». Es disculpava de no participar en la campanya activa «atuït pel pes dels anys; refractari a l'exercici dels càrrecs públics, per naturalesa; consagrat a l'estudi i a les recerques històriques»; així, escriu: «el que jo us hauria dit en els nostres mítings us ho concretaré ara amb ben pocs mots. Acció catalana és l'única agrupació política que a Catalunya segueix el camí dret per arribar a la plena llibertat de la nostra terra, i la bandera d'Acció Catalana és l'única que pot satisfer als nacionalistes fermes, que ja estem tips i desenganyats de col·laboracions, intervencions i bones paraules. Hem arribat actualment a Catalunya al més vergonyós nivell, a la més trista insensibilitat davant de la pròpia desgràcia. L'Estat espanyol ens tracta pitjor que una colònia, i la vergonya més gran per nosaltres és que hi hagi catalans que no se'n sentin i que fins col·laborin a aquest estat de coses: L'única salvació per nosaltres és que tots els catalans i tota Catalunya se n'adonin clarament d'aquest fet que ens omple d'oprobri». En la proclama feia ús dels seus estudis en curs sobre el segle XVII i feia de la idea de república de Pau Claris un dels eixos de la seva proclama: «En un moment en què les incompetències entre dominadors i dominats eren les mateixes d'ara, em refereixo a l'any 1640, entre el govern de Felip IV i els catalans, aquí tinguérem un home: Pau Claris, que va veure i

158. És la visió que de Sagarra dóna Soldevila a *Ferran de Sagarra...*, full. 17.

159. I. MOLAS, *La Lliga...*, I, p. 237-238.

va pensar per tots i pogué proclamar el dia 16 de gener de 1641 la República Catalana.¹⁶⁰ Desgraciadament aquella república no durà set dies perquè els catalans no tingueren forces per mantenir-la». I aquell vell carlí que Ferran de Sagarra havia estat acabava la proclama tot dient: «Avui, tal com estan les coses, no tenim altre camí sinó enfortir Catalunya en tots sentits, perquè aquella República que al segle XVII només dura una setmana, pugui arribar a ésser un dia el Govern normal i independent de Catalunya. Amb aquesta fe i aquest pensament aniré a la Mancomunitat si és que els vostres sufragis em concedeixen aquest gran honor». Però abans que arribés aquella república desitjada, s'imposà la dictadura de Primo de Rivera. Com a diputat provincial per Barcelona, durant la dictadura, juntament amb els diputats provincials adherits a la política d'Acció Catalana, va subscriure i dirigir al Consell de la Mancomunitat un document que protestava per l'acatament dòcil a la nova situació.¹⁶¹ L'actitud activa catalanista i contrària a la política de Primo de Rivera de Ferran de Sagarra es pot observar prou bé des de la seva actuació com a president de l'Ateneu Barcelonès. Ferran de Sagarra l'1 d'abril de 1930 succeïa Pere Corominas en la presidència de l'Ateneu.¹⁶² Tot just feia tres mesos de la dimissió de Primo de Rivera i el moment era de molta efervescència política. Les actes de la Junta de l'Ateneu, en castellà fins a la proclamació de la República, reflecteixen al costat de l'activitat cultural el compromís cívic de l'entitat, amb reiterades reclamacions d'amnistia total i amb la visita feta per Sagarra, acompanyat del vicepresident Josep Xirau, als socis de l'Ateneu empresonats.¹⁶³ Entretant l'Ateneu mantenia un ritme cultural catalanista, tot mirant, això sí, d'evitar el risc d'una politització excessiva.¹⁶⁴ Amb tot, l'Ateneu

160. Ja hem vist que com a investigador, anys després, afirmava que aquesta república no havia arribat a existir.

161. MOLAS, *La Lliga...*, I, p. 238.

162. *Actes de l'Ateneu Barcelonès*, 19, folis 131-132. Haig d'agrair a Joaquim Coll i Amargós la possibilitat d'haver pogut consultar les actes de l'Ateneu.

163. *Actes de l'Ateneu Barcelonès*, 19, foli 154. La primera sessió de la Junta presidida per Ferran de Sagarra (4-VII-1930) acordà «que uno de los primeros actos de esta junta directiva sea expedir un despacho al señor presidente del consejo de ministros reiterando el ruego de que el gobierno por espíritu de justicia y de humanidad tenga a bien decretar la amnistia de los políticos todavía reclusos o desterrados y de los presos por delitos sociales» (*Actes*, 19, foli 134). A la sessió de l'1 d'agost es denuncien els maltractes als presos, tot enviant un telegrama al ministre de Gràcia i Justícia i el 29 la Junta rebia l'agraïment de J. Maurin i J. Arquer (folis 139 i 142). El 6 d'octubre de 1930, en absència de Sagarra, en relació amb l'afer Macià, es reclama de nou per telegrama l'amnistia i el restabliment efectiu de les llibertats ciutadanes (foli 147). El 27 de març de 1931 Sagarra comunica a la Junta que ha enviat un telegrama demanant l'ampliació d'amnistia per als condemnats i processats pels fets de Jaca i el 27 de maig de 1931, de nou, la Junta de l'Ateneu reclama una ampliació d'amnistia (foli 177).

164. El primer de juliol de 1931 fou reelegit president, seguint el costum que fixava mandats biennals, malgrat la renúncia que Sagarra havia insinuat per raons de salut. Segons Jordi Casassas, «tant per les raons que ell al·ludia com pel seu elitisme dretà, F. de Sagarra no era la

neu no pot evitar la suspensió governativa d'actes com el cicle de conferències d'Andreu Nin, aprovat per la Junta, «El pla quinquennal i la indústria de la URSS», patrocinat per l'Associació d'Alumnes de l'Escola d'Enginyers Industrials.¹⁶⁵ El posicionament confessional de Sagarra segurament explica que es reincorporés a la Lliga i el 12 d'abril de 1931 sortís elegit regidor municipal de Barcelona en la candidatura de la Lliga Regionalista, que, en el seu manifest electoral, només reclamava la modernització dels serveis públics de la ciutat a través «d'un assenyat sentit d'equilibri, ara més que mai necessari després dels excessos de la Dictadura»,¹⁶⁶ però sense posicionar-se entre monarquia i república. Ara bé, més tard Ferran de Sagarra s'incorporava en el procés de formació de Lliga Catalana, pel qual la Lliga Regionalista es reestructurava tot vinculant-se a la República, i el gener de 1933, malgrat la seva edat, va ser reelegit per la llista de la Lliga Catalana.

El paper cívic jugat per Ferran de Sagarra queda prou evident amb la seva presidència de l'Ateneu Barcelonès, però també en la seva pertinença a altres corporacions com l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques¹⁶⁷

---

persona adequada per a dirigir l'entitat en un període tan complex com el republicà» (*L'Ateneu Barcelonès: Dels seus orígens als nostres dies*, Barcelona, 1986, p. 128).

165. És interessant en l'activitat cultural ateneïsta destacar les vetllades dedicades als escriptors de la Provença amb motiu de la inauguració d'un monument a Mistral; les vetllades valencianes de recepció als socis, escriptors, artistes i poetes del Rat Penat, amb els quals s'intercanvien «inspiradas y patrióticas palabras»; el permís a l'Institut Català de Sociologia per a fer unes sessions sobre eugenèsia; l'oferta al president per Eduard Toda d'una conferència sobre Poblet; l'autorització als amics de Romania a tenir domicili social a l'Ateneu; la petició i permís a Pompeu Fabra de celebrar a l'Ateneu la sessió inaugural de Palestra; l'encàrrec, per mil pessetes, a Ramon Casas o a Joaquim Mumburú dels retrats d'Àngel Guimerà i Joan Maragall; la petició, per interès del president, d'una còpia del procés de Serrallonga que té la biblioteca museu Balaguer de Vilanova i la Geltrú; la condició del president de marmessor de l'herència del músic Joan Kaisser i Guasch; tot això entre moltes altres actuacions d'una altra mena com les que reclamen les subvencions públiques perdudes amb la dictadura. Encara que, segons Casassas, no fos el president adequat del moment pel que fa al cicle d'Andreu Nin, presentat en termes historicotècnics i no polítics, la Junta l'accepta, reclamant, això sí, als patrocinadors que facin el tràmit legal (*Actes*, vol. 19, folis 160, 162)

166. MOLAS, *La Lliga...*, II, p. 323-325. Hi figura com a Ferran de Sagarra i Castellarnau. Sobre l'eventual lligam de Sagarra amb Acció Catalana i el seu retorn a la Lliga, vegeu A. BALCELLS i E. PUJOL, *Història...*, p. 245. Per tot el que fa referència a la presència de Ferran de Sagarra com a regidor de l'Ajuntament de Barcelona, vegeu les actes de l'Arxiu Administratiu de Barcelona. Per exemple, vol. 131, actes de 1906: forma part de la Comissió de Governació (foli 13r); vol. 313, actes, 16 d'abril de 1931: hi consta com a Sagarra Castellarnau (foli 167r), forma part de la Comissió de Cultura (foli 178r), de la terna de regidors per a la delegació de la Junta Provincial d'Instrucció Pública (foli 179r) i del patronat del premi Duran i Bas (foli 190r).

167. Formà part de la junta interina que portà els tràmits de fusió de les associacions excursionistes cap a l'unificat Centre Excursionista de Catalunya (1890) (*Centre Excursionista de Catalunya, 120 anys d'història 1876-1996*, Barcelona, 1996, p. 35). El 1915 el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* recollia diversos judicis sobre el mateix *Butlletí*; el de Sagarra deia: «La publicació del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, inaugurada en 1891,

o l'Acadèmia de Sant Jordi o les seves actuacions com a delegat dels serveis relatius a l'arxiu municipal (1906).¹⁶⁸ I aquestes vinculacions es traduïen sovint en conferències fetes en diverses entitats com la titulada «Verdaguer nacionalista i català de cor», feta a l'Ateneu Autonomista del districte segon,¹⁶⁹ o «Desviació de la política», feta al Casal Català Prat de la Riba,¹⁷⁰ o «Una majoria fragmentada», feta al Casal Nacionalista de la Barceloneta.¹⁷¹

La seva visió civicopolítica catalanista en el terreny cultural queda reflectida amb les donacions o deixes del seu patrimoni erudit a les institucions. L'obra de Prat de la Riba a través de la Mancomunitat, la creació de l'Institut d'Estudis Catalans, amb la seva biblioteca, van ser viscudes entre els intel·lectuals i erudits de l'època com a cosa pública i pròpia. Josep Maria de Sagarra ens fa una viva descripció de la creació de la Biblioteca de la Catalunya i de la figura de Rubió en aquells moments: «Aleshores —escriu— la gran sala de la Biblioteca de Catalunya estava a mig fer i cada dia arribaven carretades de llibres de totes cinc parts del món. Hi havia quatre noies que treballaven en el catàleg i tot d'aficionats i persones de bona fe que es bellugaven per les golfes i anaven bruts de pols bibliogràfica, que és la que costa més de treure; Jordi Rubió potser encara no tenia el títol de bibliotecari, però era l'ànima del moviment i suava com un negre».¹⁷² Dins d'aquest clima d'una època que

---

assenyala una data gloriosa per a l'excursionisme i el ressorgiment de Catalunya, com ho fou la de la fusió de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques i de l'Associació d'Excursions Catalanes. Amic fervent de la unió de tots els catalans sota la senyera de la nacionalitat catalana, tinc a gran honra haver format part de la junta de fusió d'ambdues societats que aleshores es creà» (*Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, xxv, núm. 243 (abril 1915), p. 141). Segons la «Taula general bibliogràfica de l'Excursionisme Català» (CEC, Barcelona, Tipografia L'Avenç, 1916) a *L'Excursionista*, butlletí mensual de l'Associació Catalana d'Excursions Científiques, III, 20, consta una visita a la col·lecció sigil·logràfica de Ferran de Sagarra.

168. Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar. El lligall 26 conté informació sobre oficis, nomenaments i comissions de Ferran de Sagarra. Cal tenir present també la indicació feta per *Història de l'Institut* de Balcells-Pujol, segons la qual «per organismes de dependència mancomunatària sovint era reclamada la participació de representants de l'Institut, bé en les de nova creació i dependència directa bé a entitats de participació col·legiada com era la Junta de Museus de Barcelona», en la qual el 1923 hi havia Antoni Rubió com a delegat de l'IEC, Puig i Cadafalch i Alòs-Moner com a president i vocal tècnic de la Mancomunitat i Valls i Taberner i Sagarra i Siscar en qualitat de diputats de la Mancomunitat (*Història...*, I, p. 118). Cal observar, tanmateix, que uns i altres eren membres de l'IEC.

169. Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, lligall 45, plec 1-41-45 (hi consta com a article publicat a *La Veu de Catalunya*, el 17 de juny de 1905) i caixa 15 (s'hi troba l'original manuscrit). Lògicament no hi parla dels afers conflictius de Verdaguer, i li manifesta una gran admiració literària i patriòtica. Sobre els silencis i l'admiració de Ferran de Sagarra pel poeta, ens en parla J. M. de Sagarra en les seves *Memòries*, I, p. 264-265.

170. Barcelona, [1932].

171. Barcelona, [1933].

172. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, II, p. 18.

no m'estranya que el Sagarra poeta considerés «per bastants motius inefable»,¹⁷³ es situen les donacions de Ferran de Sagarra, d'altra banda potser facilitades per la necessitat de buidar el casalot del carrer de Mercaders, l'antiga herència dels Ribes, destinat a ser enderrocat per la construcció de la Via Laietana. Qui millor ens explica el llegat és Rubió i Balaguer, després de fer-nos veure la qualitat d'aquella donació que Sagarra «conservava en aquell vell casal de la galeria gòtica¹⁷⁴ del carrer de Mercaders, d'on la Reforma el va treure. [...] el Sr. Sagarra *dels sellos*, com li dèiem amb afectuós respecte, no s'havia acontentat amb aplegar-ne una col·lecció única, sinó que era també bibliòfil i bibliòfil catalanista [...]. Un matí, el Sr. Sagarra vingué a l'Institut;¹⁷⁵ i, sense ponderacions de cap mena, ens deia que havia resolt fer-lo hereu, en vida seva, de ses col·leccions bibliogràfiques, reservant-se sols l'ús de les obres d'història que li servien d'utilitatge indispensable en ses investigacions. Així vingueren a la Biblioteca uns quants milers de volums i fullets que s'estan ja inventariant i catalogant. Els primers inventaris es degueren fer entorn de l'any 1919. On hom hi podia trobar des de correspondència personal de Francisco Javier de Garma i Duran, l'arxiver del segle XVIII fins a escrits diversos sobre la Renaixença i llibres de poesies de l'escriptor del XIX Francesc Ferrer.¹⁷⁶ És difícil donar idea del seu contingut, però podem dir que cap donatiu hem rebut que l'iguali en pintoresca varietat. [...] el repàs d'aquestes carpetes ha estat per a nosaltres un goig d'interès variadíssim». ¹⁷⁷ Tot això, a més de llibres amb il·lustracions del segle XVIII, col·leccions del romanticisme hispànic, estudis d'història d'Espanya en el segle XIX, literatura francesa, i sobretot «notables

173. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, II, p. 28.

174. El Sagarra poeta explica com en fer reformes a la casa del carrer de Mercaders va apareixer un tros de claustre gòtic de quatre arcs i quatre capitells molt ben conservats que demostren l'antiguitat de la casa i com l'arquitecte Font, especialista en el gòtic, solucionà la manera de salvar els arcs, que formaren part del menjador de la casa. *Memòries*, I, p. 161.

175. A. J. Soberanes i Lleó també explica en el pròleg del volum XII de les *Obres* de Rubió i Balaguer la deïxa de Ferran de Sagarra «a la biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans (Biblioteca de Catalunya) (núm. 8: de 1919», p. 9), cosa que vull recordar aquí perquè massa sovint s'oblida que la Biblioteca de Catalunya va néixer com a biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans. Balcells-Pujol indiquen que la donació de Sagarra a la biblioteca de l'Institut constava de 1.442 obres i 1.658 fascicles i pergamins i contenia també un important volum d'exemplars de la seva valuosa col·lecció sigil·logràfica (*Història...*, p. 73, 122 i 123).

176. Biblioteca de Catalunya, Fons Francisco Javier de Garma i Duran i Fons Francesc Ferrer, ambdós procedents del donatiu Ferran de Sagarra.

177. Rubió fa un breu repàs descriptiu: dotzenes de carpetes amb impresos curiosos, fullets polítics dels segles XVII i XVIII que completaven el donatiu Bonsoms, oratoris, drames sacres, sainets, romanços, proclames, butlles, solts de diaris, dossiers relatius al carlisme, proclames liberals, requises de capitosts de les partides, poesies contra el pretendent o en Cabrera, etc. La senyora Carme Illa, que té en curs un immens catàleg sobre *ex libris* a Catalunya, ha descobert que l'argenter Joan Carrera Dellunder és l'autor de l'*ex libris* de la biblioteca de Ferran de Sagarra. Agraïxo a Carme Illa aquesta informació.

manuscrits incunables catalans que constitueixen les joies més precioses de la col·lecció Sagarra», dels quals Rubió fa un tast.¹⁷⁸ Rubió afegeix que el Fons Sagarra disposava d'un catàleg especial personal i que el paperam dels lligalls en molts d'ells ja estava agrupat per matèries.¹⁷⁹

No va ser l'única deixa o llegat de Ferran de Sagarra. També va fer llegats a la ciutat de Barcelona. «Ciudadà exemplar —escriu la necrologia de la *Revisita de Catalunya*— ell cedí a l'Arxiu Històric la seva col·lecció sigil·logràfica», de la mateixa manera que el seu fill explica que va cedir al Museu de la Ciutat de la plaça del Rei «una processó de Corpus dibuixada i pintada a l'aquarella, en una llarguíssima tira de paper», obra de Ferran de Sagarra i de Llinàs, que encara podem contemplar ben emmarcada.¹⁸⁰ Un darrer llegat li coneixem relatiu a puig Castellar. En desaparèixer la casa del carrer de Mercaders, Sagarra cedia tot el material de puig Castellar al Museu d'Arqueologia de la ciutat i la part de la muntanya on radica el poblat ibèric a l'Institut d'Estudis Catalans.¹⁸¹ Una Catalunya sense estat, a través de la generositat cívica d'alguns dels seus patricis, com remarca Jordi Rubió, féu possible el miracle de reunir un patrimoni històric dispers al servei de la catalanitat presidida per Prat de la Riba.

178. Actualment la Biblioteca de Catalunya està fent l'inventari definitiu del Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, que, segons el preinventari existent, consta de 51 lligalls i 17 capsos sense registrar i es troba en la secció Manuscrits i Arxius, a càrrec de les senyores Anna Gudayol i Reis Fontanals, dins l'àrea d'unitat bibliogràfica a càrrec de la senyora Joana Escobedo. El preinventari descriu el contingut del Fons de la manera següent: Correspondència, notes, fitxes i esborranys relacionats amb la sigil·lografia, materials de les seves obres sobre carlisme i la Guerra dels Segadors, documents originals (amb segells), impresos dels segles XVIII i XIX. També hi consta que els manuscrits 738-753, 849-850, 1037, 3921 pertanyen al Fons Ferran de Sagarra i de Siscar i l'existència d'impresos catalogats en el Registre General des de l'any 1922 originaris de la «biblioteca de F. de Sagarra». La consulta d'aquest inventari és imprescindible per a la realització d'una biobibliografia completa.

179. Es tracta de l'actual Fons Ferran de Sagarra i de Siscar de la Biblioteca de Catalunya, que no ha quedat sota la catalogació general. D'altra banda, algun material de l'actual fons fa pensar que, en part, degué arribar després de les dates esmentades per Rubió, tal vegada arran de la marxa de Ferran de Sagarra de Catalunya el 1936 o fins i tot després.

180. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 72.

181. Així consta en l'*Annari IEC 1915-1920: Vol. VI*, 1923, p. xxxvi, xlii, 593-594. P. xxxvi: «[...] abans de tot esmentar el donatiu fet a l'IEC per D. Ferran de Sagarra de l'estació de puig Castellar, junt amb les troballes procedents de les seves excavacions», excavacions que es van continuar des de l'IEC. Josep Maria de Sagarra diu que el llegat del poblat ibèric fou donat a la Diputació. Aquesta afirmació es presta a una interpretació equivocada per dues raons, en primer lloc caldria parlar de la Mancomunitat i en segon lloc, independentment d'això, el llegat fou a l'Institut. En la *Història de l'Institut*, Balcells-Pujol fan constar explícitament l'escriptura de donació dels terrenys i el fet que la Secció Històrico-Arqueològica tingués patrimoni immobiliari en benefici de l'Institut, per raons de conservació de monuments i d'excavació de jaciments arqueològics, i entre aquests immobles es trobaven els jaciments de puig Castellar perquè s'hi pogués excavar «a condició que no passessin mai a la propietat de l'Estat» (*Història...*, p. 136 i 274).

La religiositat de Sagarra

Tal com planteja Soldevila en evocar la personalitat de Sagarra, no es pot oblidar la seva religiositat. Una religiositat que s'observa tant en la seva ascendència com en la vida familiar. Josep Maria de Sagarra fa un inventari del gran nombre de capellans i monges de tots els temps de la família, amb alguns canonges i abadesses fins i tot.¹⁸² La religiositat no s'acabava en el passat: Ferran de Sagarra havia estat alumne alegre i dòcil dels jesuïtes malgrat la severitat del tracte del pensionat de Manresa i, així mateix, els seus fills, després d'una etapa escolar més aviat esbarriada, anaren al col·legi dels jesuïtes de Casp; Sagarra i de Siscar tenia oratori tant a la casa del carrer de Mercaders com a la de santa Coloma de Gramenet; a casa seva es conservava un reliquiari confeccionat per Sagarra de l'Espanjol; les cases dels Sagarra foren sempre refugi del clergat femení i masculí en temps de revoltes; a la casa del carrer de Mercaders hi havien entrat un munt de summes teològiques tot acompanyant el germà canonge Mariano; a la llar sagarrenca s'abominava del carnestoltes, hi presidia l'austeritat i no hi havia cap nu en la pinacoteca domèstica; anualment a casa d'en Sagarra i Siscar s'hi celebrava un dinar dels pobres servit pel mateix Sagarra i la seva muller; en aquella llar hi havia rosari familiar diari portat pel cap de casa, i Ferran de Sagarra a Santa Coloma de Gramenet havia fet edificar un convent en compliment d'una prometença. La infinitat de referències de religiositat de les memòries sagarrenques ens indiquen l'existència d'un històric imperatiu familiar religiós que explica i justifica sense embuts el catolicisme conservador de Sagarra Siscar. Si, en canvi, alguna cosa resulta inexplicable és el drama familiar que hi hagué en aquella casa pel fet que la germana de Josep Maria de Sagarra es fes monja.¹⁸³

Aquesta religiositat en part cultural de l'època però, també, clarament familiar i personal, contribueix a explicar la sensibilitat de Ferran de Sagarra pels afers religiosos en la seva trajectòria com a historiador, però, també, com a polític i com a ciutadà. En aquest sentit es poden destacar diversos treballs de diferent caràcter que agrupo dins aquesta sensibilitat religiosa que no es pot separar de la seva personalitat. Ja s'ha observat que en l'estudi sobre els fets de Palautordera de 1640 es feia referència al ritual contra la profanació. Els fets del paper del santíssim com a factor dissuasiu de la revolta del Corpus de Sang no van lògicament escapar de l'observació de Sagarra i entre els seus treballs sobre la Guerra dels Segadors ja hem vist que la revolta contra els allotjaments està explicada des de l'òrbita del títol general «La devoció a la Sa-

182. J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p.115-116.

183. Hom pot trobar aquestes referències a J. M. de SAGARRA, *Memòries*, I, p. 72, 88, 109, 115-116, 120, 157, 160, 167-168, 174, 176-177, 197, 215-216, 221-224, 226, 229, 230, 238-239, 250-251, 260, 263-264, 274.

grada Eucaristia a Catalunya, llavors de l'alçament patriòtic de 1640» publicada en una revista de caràcter confessional.¹⁸⁴ També és la sensibilitat religiosa la que permet a Sagarra escriure articles com el d'«Una oració catalana del segle XIV»,¹⁸⁵ oració trobada a l'arxiu de l'antic priorat de Santa Anna en un petit còdex en forma de breuari que conté diversos salms, lletanies i oracions, en llatí quasi tot, però que entre les pregàries n'hi ha una en català que transcriu com a model literari del segle d'or del català al costat d'una altra de llatina encapçalada en català. La religiositat i erudició de Sagarra li permeten en el cas de la primera oració observar la seva semblança a una de llatina atribuïda a sant Tomàs d'Aquino i identificar-la com una traducció ampliada. En el cas de la segona, identificar-la com una oració del comte de Foix en lluita victoriosa contra el comte d'Armanyac trencador d'una treva, batalla que localitza a la *Histoire générale du Languedoc* de dom Cl. Devic i dom J. Vaissete i que li permet dir que la batalla va existir i que l'oració degué fer fortuna a causa de la victòria del de Foix i, per aquesta raó, la qualifica d'oració supersticiosa. A aquesta mateixa posició pertany l'edició d'«Una carta de Sant Francesc de Borja»¹⁸⁶ en català, on s'observa la preocupació del sant pel proveïment del país; trobada aquesta carta a l'arxiu municipal de Vic, serveix a Sagarra per a enraonar sobre el «bon govern del sant» jesuïta, visió que comparteix amb Ferran Soldevila. Ara se sap que tal vegada Francesc de Borja fou un sant, però el seu govern no fou pas ni de bon tros tan bo per als catalans com els dos Ferran volien creure.

Si com a historiador s'atura en aquests aspectes i com a polític forma part eventualment del sector confessional d'Acció Catalana, també va exercir de catòlic com a ciutadà en termes patriòtics o senzillament religiosos. El 1891, en plena transició cap al catalanisme, realitzava un «Discurs llegit en lo certamen catalanista de la joventut catòlica de Barcelona»,¹⁸⁷ on història, pàtria i religió apareixen entrelaçades. Si agafem algun article al vol dels localitzats a *La Veu de Catalunya* observem aquesta relació de patrici catalanista i d'idealisme religiós pel que fa al món obrer. En el seu «Dever de patriotisme», de 3 de desembre de 1901, escriu: «El moviment reivindicador dels drets y llibertats de la pàtria catalana, deu ésser secundat per tots els fills de la terra, sens distinció de classes». Ara bé, també està convençut que «las classes directoras són las que més obligació hi tenen, per haver sigut afavoridas ab medis y ele-

184. *Lo Missatger del Sagrat Cor*, 1935-1936.

185. Sagarra, en la seva relació bibliogràfica del volum *L'Institut d'Estudis Catalans: Els seus primers XXV anys*, dóna dues versions del títol d'aquest treball; l'altra versió del títol és: «Una oració [supersticiosa] catalana del segle XIV».

186. *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch: Miscel·lània d'Estudis Literaris, Històrics i Lingüístics*, 1, Barcelona, 1936, coll. «Estudis Universitaris Catalans», xxi, p. 579-580.

187. *Discurs llegit en lo certamen catalanista de la joventut catòlica de Barcelona, lo dia 26 d'abril de 1891*, Barcelona, impremta de *La Hormiga de Oro*, 1891.

ments de que altres més humils no disposan [...]. No oblidin els favorescuts per la fortuna, que pera solucionar el pahorós problema social, és necessari fer reviure l'espèrit de germanor cristiana entre amos y obrers, treballant pera esborrar y fer desapareixe els odis de classe, y traduïnt a la pràctica el saludable y savi concell del Sant Pare Lleó XIII, de que *és precis donar prompte y oportú auxili als homes de les classes més humils*». I tot fustigant «els governs centralisadors» reclama des del catalanisme «donar als obrers la intervenció que'ls correspon en l'administració de la cosa pública».

Molts anys més tard i amb el *nihil obstat* d'Ignasi Casanovas, el col·lega jesuïta de l'Acadèmia de Bones Lletres, publicava *Pluja de Roses: Missió providencial de Santa Teresa de Jesús infant*, amb un pròleg del prevere Eudalt Serra i Boixó. El llibre aplegava un conjunt d'articles publicats feia temps en *La Ven de l'Àngel de la Guarda* per tal d'escampar la devoció a la santa. Són «escrits —diu el prologuista— amb el mateix esperit de senzillesa de la santa de Lisieux [...] ja que, essent home d'estudis de recerca crítica i científica [...], no obstant, ha conservat aquesta frescor i tendresa d'esperit que es reflexa en totes les planes d'aquest llibret». Sagarra en el text hi aboca totes les històries de la santa, però amb la bibliografia pertinent, com si fos un treball erudit més.

Mort a l'exili

L'adveniment de la guerra va truncar la quotidianitat treballadora de Ferran de Sagarra. Sagarra hauria volgut acabar la seva vida a Sarrià, després d'haver-hi tornat al cap de seixanta anys. Ell mateix escrivia «Finalment, ja en la vellúria, en les darreries de la meva vida mortal, l'atzar ha volgut que vingués a cercar repòs en aquesta avui més que mai deliciosa vila, on hi vaig passar els dotze primers i més feliços anys de ma vida, i de la qual, al present, m'honro en ésser veí. Mon desig, Déu ho vulgui, fora acabar-hi tranquil·lament i cristiana els jorns de ma existència i fer des d'aquí el traspàs a un món millor». ¹⁸⁸ Però el seu desig no es va complir. «Deixà Sarrià per la Diagonal¹⁸⁹ —escriu Soldevila—. Jo l'hi havia visitat de vegades. El despatx i el saló donaven a l'ample avinguda i eren alegres i lluminosos. Ferran de Sagarra ja gairebé no sortia de casa. Però se'l veia plàcid i satisfet. Agraïa molt les visites; però no se sentia isolat. Damunt la taula de treball tenia el telèfon i un aparell de ràdio. I, assenyalant-los, deia "l'un em serveix per a comunicar-me amb els amics, l'altre per a comunicar-me amb el món". No sé si aleshores matinejava tant com pocs anys abans, quan em deia: "Jo em llevo a l'hora que en Jo-

188. *Sant Vicens...*, p. 7.

189. Sembla que entremig va viure dos anys al carrer Bruc. Josep M. ESPINÀS, *Josep Maria de Sagarra...*, p. 24.

sep Maria es fica al llit”, que era l’hora de l’eixida del sol. Però encara seguia treballotejant».

«La Guerra Civil —segueix escrivint Ferran Soldevila— el tragué d’aquell redós, on donava la impressió de trobar-se molt bé». Els avatars del 1936 van aconsellar a la família Sagarra passar la frontera. Ja molt gran, doncs, Ferran de Sagarra la passà ajudat per la Generalitat i fixà la residència al Llenguadoc. Tal com ja s’ha dit, moria a Saint-Sulpice-la-Pointe, el 30 de març de 1939, al cap de dos anys de deixar Catalunya, quan feia tot just dos mesos que les tropes franquistes havien ocupat Barcelona. «Allà és soterrat —escriu Soldevila—. En l’acte del sepeli féu el seu elogi fúnebre el farmacèutic del vilatge; i recordo que en Josep Maria de Sagarra em parlà de l’exactitud de la cordial semblança que li feu».¹⁹⁰ Deixava moltes paperetes i alguna cosa per publicar com el treball sobre Tortosa el 1640 i segurament algun projecte monogràfic més, com constaten, per exemple, les paperetes de dades històriques de Sant Pere de Vilamajor, de Santa Coloma de Gramenet o de Terrassa i Sabadell, entre altres papers i documents de caràcter local.

190. Les referències de Ferran Soldevila es troben a *Ferran de Sagarra...*, fulls 18-20.

Bibliografia ordenada cronològicament¹⁹¹

- «Sello de don Ponce de Cabrera, conde de Urgel». *La Hormiga de Oro*, II, 3 (1885), p. 37-38.
- «Apuntes sobre el régimen municipal de la villa de Canet de Mar (Cataluña) durante el siglo XVII». *La Hormiga de Oro*, II, 11 i 14 (1885), p. 167-171 i 212-214.
- Discursos leídos ante la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, en la recepción pública del Sr. D. Fernando de Sagarra y de Siscar el día 15 de junio de 1890. [La sigilografía, parte de la arqueología y auxiliar de la historia]*. Barcelona: Jaime Jepús y Roviralta, 1890. 60 p.
- Discurs llegit en lo Certamen catalanista de la joventut catòlica de Barcelona, lo dia 26 d'abril de 1891*. Barcelona: La Hormiga de Oro, 1891. 23 p.
- Lo segell de sant Bernat Calvó, bisbe de Vich (segle XIII)*. Barcelona: F. Plana, 1893. 16 p. + 1 làm.
- Apuntes para un estudio de los sellos del rey D. Pedro de Aragón*. Tip. J. Jepús, 1895. 76 p. + 10 làm.
- «Apuntes para un estudio de los sellos del rey D. Pedro IV de Aragón. Memoria leída en la sesión de 25 de enero de 1892». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VI (1898), p. 101-174.
- «Un error sigilográfico». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, I (1901), p. 41-46.

191. Una bibliografia completa requeriria un repàs de revistes locals, religioses, d'excurcions científiques i de la premsa de la seva època.

- «Importancia de la sigilografía como ciencia auxiliar de la historia». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VIII (1901), p. 177-194 i text propi, 1902, 18 p. + 3 làm.
- «Inventari del castell de Sitges de l'any 1606». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, II (1903), p. 15-19.
- «Descubriments arqueològics de Puig-Castellar, terme de Santa Coloma de Gramanet». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, III (1905), p. 88-91, 160-165, 233-237. [Text propi, 1906, 16 p.]
- «Los segells del rey en Jaume I». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, IV (1908), p. 255-265 + làm. III.
- «Sigilografía dels comtes d'Urgell». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, IV (1908), p. 306-320. [Text propi, Barcelona, Casa Provincial de Caritat, 1908, 20 p. + 4 làm.]
- «Un nou segell de la comtesa dona Aurembiaix». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, V (1909), p. 1-3.
- «Bibliografía sigilográfica española». *Revue Internationale de Sigillographie* [París] (1910). [Primer i únic número sortit diu Sagarra a *Sigillografia catalana*, vol. I, p. XVII]
- «Notes referents als segells del rei Martí». A: *Centre Excursionista de Catalunya. Homenatge a la memòria del rei Martí*. Barcelona: L'Avenç, [1911]. 22 p.
- «Segells del temps de Jaume I». A: *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, dedicat al rey en Jaume I y a la seua época*. Segona part. Barcelona: Altés, 1912, p. 978-1040 i làm. XXV. [Text propi, Barcelona, Altès, 1912, 71 p. + 25 làm.]
- «Una oració catalana del segle XIVè». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VII (1913), p. 45-47. [Text propi 1913, 3 p.]
- Sigillografia catalana: Inventari, descripció i estudi dels segells de Catalunya*. Barcelona, Henrich i C^a, 1916-1922-1932. 3 v. [Els volums II i III tenen una carpeta o volum adjunt de làmines. La data de la portada del primer volum de la *Sigillografia catalana* és 1916; la data de la coberta, 1915]
- «Noticias y documentos inéditos referentes al infante D. Alfonso, primogénito de D. Jaime I y de Dª Leonor de Castilla». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, IX (1917), p. 285-301.
- Sant Vicens de Sarrià: Dades i clarícies referents a la història d'aquesta vila i parròquia*. Barcelona: F. X. Altés i Alabart, 1921. 388 p.
- Casanovas, I: [Actualitat de Balmes]. Discursos llegits en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona. [Resposta de Ferran de Sagarra i de Siscar]*. Barcelona: Atlas Geográfico, 1921. 61 p. [La Resposta, p. 49-61]
- «Assassinat de Don Antoni de Fluvià i de Torrelles, i homicidis, robatoris i saqueig del castell i terme de Palautordera. (Episodi de l'any 1640)». *Miscel·lania Prat de la Riba*, I, (1923), p. 307-340.

- «Dades referents als segells municipals de Sabadell». *Nostra Comarca. Butlletí mensual del Centre Excursionista del Vallès i del Centre Excursionista Sabadell*, III, núm. 2 (febrer-març 1923), p. 13-16.
- ALÒS-MONER, Ramon d'. [*Els bestiaris de Catalunya*] *Discursos llegits en la «Real Academia de Buenas Letras» de Barcelona. [Resposta de Ferran de Sagarra i de Siscar]*. Barcelona: Atlas Geográfico, 1924. 56 p. [*La Resposta*, p. 49-56]
- «Dos segells de Tortosa. Del temps de la dominació francesa (1813)». *La Zuda* [Tortosa] (maig 1925), p. 81-82.
- «Algunes observacions sobre un catàlech de segells medievals». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XII (1925), p. 105-117. [Text propi, Barcelona, Casa de la Caritat, 1925, 15 p.]
- «De re històrica». *Revista de Catalunya*, V (1926), p. 603-612.
- «Segell de la cúria o cort de la vila de Sabadell per la reina dona Elionor de Sicília (segle XIV)». *Butlletí del Centre Excursionista «Sabadell»*, I, núm. 16, 17 i 18 (1927). [Text propi, Sabadell, Estampa de Joan Sallent, 1927]
- «Un tortosí benemèrit». *La Zuda* [Tortosa], núm. 166 (desembre 1927), p. 172-174.
- «De sigilografia franciscano-catalana». *Fraciscalia*, Franciscana, 1928, 16 p. + 2 lám. [Separata]
- «Antics segells dels arquebisbes de Tarragona». *Analecta Sacra Tarraconensis*, V (1929), p. 191-206 + 4 lám.
- «Dades referents a les guerres de 1640, 1714, 1809 i 1812». *Revista de Catalunya*, XI (1929), p. 424-437.
- «Segell o bolla de l'antiga fàbrica Busquets de Terrassa». *Butlletí del Club Pirinenc de Terrassa*, VII (1929), p. 125-128.
- «Una brega a Terrassa en 1449 entre els bàndols dels Muntanyans i els dels Sentmenat». *Butlletí del Club Pirinenc de Terrassa*, VII (1929), p. 162-164.
- Les lliçons de la història. Catalunya en 1640. Discurs llegit pel president Ferran de Sagarra en la sessió inaugural del curs de 1930 a 1931 de l'Ateneu Barcelonès*. Barcelona: [Nagsa, 1930]. 70 p.
- La unitat catalana en 1640. Discurs llegit pel president Ferran de Sagarra en la sessió inaugural del curs del 1931 a 1932 de l'Ateneu Barcelonès*. Barcelona: [Nagsa, 1931]. 28 p. [Hi ha una segona edició, Llibreria, 1932, 28 p.]
- «El govern republicà de Catalunya en 1641». *Revista de Catalunya*, XIV (1931), p. 200-213, 304-321. [Text propi, 31 p.]
- «Informació presentada a la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans respecte la publicació d'un "Recull de textos per a servir d'estudi del Dret Català Antic" per Ferran de Sagarra i Francesc Martorell». A: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Anuari 1921-1926: Vol. VII*. Barcelona: Palau de la Generalitat, 1931, p. xxxiv-xxxv.

- Pluja de Roses: Missió providencial de Santa Teresa de Jesús infant*. Pròleg d'Eudald Serra i Boixó, prev. Barcelona: Foment de Pietat, 1933. 190 p.
- La Primera Guerra Carlina a Catalunya (contribució al seu estudi): El comte d'Espanya i la Junta de Berga*. Barcelona: Barcino, 1935. 2 v.
- «Santa Teresa de Jesús-Infant, protectora de l'Institut Catòlic, de París». *Lo Missatger del Sagrat Cor* (1935), p. 259-261.
- «La devoció a la Sagrada Eucaristia a Catalunya, llavors de l'alçament patriòtic de 1640». *Lo Missatger del Sagrat Cor* (1935), p. 62-65, 117-123, 166-171, 214-219, 302-306, 355-360, 398-407, 442-448, 473-479 i 534-537; (1936), p. 68-79, 125-135, 171-178, 220-225 i 270-278.
- «De les llegendes o inscripcions sigillars». *Miscel·lània Fabra: Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1998. (Biblioteca Filològica; xxxvii), p. 363-379.

Articles de diari de Ferran de Sagarra a La Veu de Catalunya

- «La casa payral», 14-VIII-1901.¹⁹²
- «La casa payral», 15-VIII-1901.
- «Dever de patriotisme», 3-XII-1901.
- «Els consellers y'ls serveys militars de la ciutat», 1-I-1902.
- «Un segell de la vila del Alguer», 20-IV-1902.
- «Un document curiós», 11-VII-1902.
- «Un document curiós», 12-VII-1902.
- «La salvació d'un poble», 18-XII-1902.
- «¿Un nom equivocat?», 11-I-1903.
- «¿Un nom equivocat?», 13-I-1903.
- «¿Un nom equivocat?», 14-I-1903.
- «¿Un nom equivocat?, el bisbe de Lleida», 15-I-1903.
- «Don Joan Dymas Loris, bisbe de Barcelona», 21-I-1903.
- «El llas de unió», 2-II-1903.
- «El llas de unió», 3-II-1903.
- «Avant, sempre avant», 20-III-1903.
- «Avant, sempre avant», 21-III-1903.
- «En Balmes y en Planas y Casals», 23-III-1903.
- «Els textos d'en Balmes. Aclaracions», 25-III-1903.
- «La Creu», 8-IV-1903.

192. Sovint en dies diferents apareix el mateix article, si bé en el cas del que es titula «Un nom equivocat?» són iguals els dels dies 13 i 14 de gener del 1903, però ambdós són diferents del dia 11 del mateix mes.

- «Tasca patriòtica I», 8-VII-1903.
- «Tasca patriòtica II. Els catalans, parlant castellà», 16-VII-1903.¹⁹³
- «Catalanisme pràctich», 25-II-1904.
- «Verdaguer nacionalista y català de cor», 17-VI-1905.

Articles de diari de Ferran de Sagarra a La Publicitat

- «Una lliçó de nacionalisme en 1621», 23-II-1923.
- «Les relacions cordials entre Tolosa i Barcelona daten ja de molts anys», 3-V-1924.
- «Aclariments a la història de la Catalunya vuitcentista», 18-VI-1935.

Conferències

- «Verdaguer nacionalista i català de cor», feta a l'Ateneu Autonomista del districte segon [1905]. Consta com a article publicat a *La Veu de Catalunya* el 17 de juny de 1905.
- «Desviació de la política», feta al Casal Català Prat de la Riba, [1932].
- «Una majoria fragmentada», feta al Casal Nacionalista de la Barceloneta, [1933].

193. «Tasca patriòtica» sembla formar part d'un seguit de nou articles publicats a *La Veu de Catalunya* que tal vegada foren escrits amb la pretensió de fer-ne un opuscle. Suposo això pel fet que a la Biblioteca de Catalunya, Fons Ferran de Sagarra i de Siscar, hi consten nou articles de diari sense localització ni data (dels quals, en el Fons Sagarra n'he localitzat dos) retallats, enganxats en holandesos i aplegats com una unitat amb els títols següents: «I Tasca Patriòtica»; «II Els catalans parlant castellà»; «III Ridículs y ... ¿descastats?»; «IV Error funest»; «V Conseqüències gravíssimes»; «VI Més elements de propaganda»; «VII Escolas catalanas»; «VIII De ponent, mal vent i mala gent» i «IX Fermes i forts».

